

Primljeno / Received
17-10-2016 / 2016-10-17

Prihvaćeno / Accepted
05-12-2016 / 2016-05-12

Dane Pejnović
Petra Radeljak Kaufmann
Aleksandar Lukić

Razvoj i suvremena obilježja poljoprivrednoga zadugarstva na prostoru Hrvatske

Development and Contemporary Characteristics of Agricultural Cooperatives in the Area of Croatia

U radu je pobliže razmotreno pulsiranje razvoja hrvatskoga zadugarstva tijekom više od 150 godina duge tradicije njegova djelovanja, recentni razvojni trendovi i prostorno diferencirana razvijenost u suvremenom razdoblju. Rezultati pokazuju da je, unatoč dugoj tradiciji, hrvatsko zadugarstvo u recentnom razdoblju suočeno s nizom razvojnih problema. Temeljni je uzrok takva stanja neodgovarajuća pravna regulativa – neusklađenost zakona o zadrugama i korelativnih zakona koji su relevantni za funkcioniranje zadružnoga poduzetništva, što se nepovoljno odražava na sve zadružne sektore, posebno na poljoprivredno zadugarstvo kao njegov najrazvijeniji sektor. Rezultat je toga marginalan doprinos zadugarstva gospodarsko-socijalnom razvoju demografski sve više destabiliziranih ruralnih područja države.

This paper closely examines the fluctuations in development of agricultural cooperatives in Croatia during their 150-year-long tradition, as well as recent development trends, and spatially-differentiated development in the contemporary era. The results show that, despite the long tradition, contemporary Croatian cooperatives have been faced with a series of development problems. The main cause of that situation is inadequate legislation - a poorly adjusted law on cooperatives and correlative laws that are relevant for the functioning of cooperative entrepreneurship. This reflects unfavourably in all cooperative sectors, specifically agricultural cooperatives as its most developed sector. This has resulted in a marginal contribution of cooperatives to the socio-economic development of the nation's demographically ever more destabilised rural areas.

Ključne riječi: zadugarstvo, zadruge, poljoprivredne zadruge, Hrvatska, Europa

Key words: cooperative movements, cooperatives, agricultural cooperatives, Croatia, Europe

Uvod

Suvremeni ruralni prostor Hrvatske karakterizira više ili manje duboka kriza gospodarskoga, socijalnoga i demografskoga razvoja, koja se odražava u sve izrazitijoj atrofiji naseljenosti, posebno intenzivnoj u područjima ruralne periferije. O opsegu i dubini kriznih obilježja razvojnih procesa svjedoči podatak da se, prema postojećem indeksu razvijenosti, čak 58,2 % jedinica lokalne samouprave (upravnih gradova i općina) nalazi ispod praga od 75 % prosječne razvijenosti Hrvatske, od čega 10,5 % ispod praga od 50 % razvijenosti države.¹ Pritom se – ovisno o geografskom položaju (posebno udaljenosti od razvijenijih gradova, kao žarišta prostornoga razvoja) te smjeru i intenzitetu razvojnih procesa – problemi i razvojni izgledi pojedinih jedinica lokalne samouprave znatno razlikuju. Te se razlike neposredno očituju u raznovrsnosti prostorne strukture, odnosno mozaičnom krajoliku ruralnih područja, a potkrjepljuje ih recentna tipologija ruralnih i urbaniziranih naselja Hrvatske (usp. Lukić, 2012).

Negativni razvojni trendovi u ruralnim područjima uzročno su najuže povezani s krizom poljoprivrede, tradicionalno najvažnijom gospodarskom granom s nadređenim utjecajem na razvojne procese i stabilizaciju izvangradskih područja. Od početka tranzicijskoga razdoblja razvoj hrvatske poljoprivrede opterećen je nizom problema koji su rezultirali kontinuiranim smanjivanjem fizičkoga opsega proizvodnje i rastućim negativnim intenzitetom platne bilance

Introduction

The contemporary rural space of Croatia is characterised by a, more or less, deep crisis of economic, social, and demographic development, which is reflected in the ever more atrophied settlement patterns – especially intense in areas of the rural periphery. The depth and breadth of crisis characteristics of the development processes can be seen in the data showing that, according to the current development index, an alarming 58.2% of local self-government units (administrative towns and municipalities) fall under the threshold of 75% of the average level of development for Croatia, and, of those, 10.5% fall under the threshold of 50%.¹ Thereby – dependent on geographic location (especially distance from more-developed cities, as focal points of spatial development), and the direction and intensity of the development processes – problems and developmental prospects of individual local self-government units differ significantly. These differences can be directly seen in the diversity of the spatial structure, i.e. the mosaic landscape of rural areas, and are supported by a recent typology of rural and urbanised settlements of Croatia (See: Lukić, 2012).

Negative development trends in rural areas are most closely causally connected to the crisis in agriculture, traditionally the primary economic activity which exerts the predominant influence on the development processes and the stabilisation of areas outside of cities. Croatian agricultural development has been burdened by a series of problems since the beginning of the transition period, which have resulted in a continual reduction in the physical volume of production and an increasing negative

1 Indeks razvijenosti kompozitni je pokazatelj koji se računa kao ponderirani prosjek više osnovnih društveno-gospodarskih pokazatelja radi mjerenja stupnja razvijenosti jedinica lokalne (upravnih gradova i općina) i područne (regionalne) samouprave (županija) te se na temelju odstupanja vrijednosti pokazatelja od državnoga prosjeka navedene upravno-teritorijalne jedinice razvrstavaju u skupine odgovarajuće razvijenosti. Na temelju vrijednosti tih varijabli jedinice lokalne samouprave razvrstavaju se u pet skupina: I. skupina – jedinice čija je vrijednost indeksa razvijenosti manja od 50 % prosjeka RH, II. skupina – jedinice čija je vrijednost indeksa razvijenosti manja od 75 % prosjeka RH, III. skupina – jedinice čija je vrijednost indeksa razvijenosti između 75 % i 100 % prosjeka RH, IV. skupina – jedinice čija je vrijednost indeksa razvijenosti između 100 % i 125 % prosjeka RH te V. skupina – jedinice čija je vrijednost indeksa razvijenosti veća od 125 % prosjeka RH (Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije, <https://razvoj.gov.hr/o-ministarstvu/regionalni-razvoj/indeks-razvijenosti/112>).

1 The development index is a composite indicator which is calculated as the weighted average of several basic socio-economic indicators, and is used for the purpose of measuring the development level of local (administrative towns and municipalities) and regional (counties) self-government units, which are classified into appropriate development groups based on the deviation of the indicator values for administrative-territorial units from the national average. Based on the values of these variables, local self-government units are divided into five groups: Group 1 – LGUs whose development index value falls below 50% of the Croatian average; Group 2 – LGUs whose development index value falls below 75% of the Croatian average; Group 3 – LGUs whose development index value falls between 75% and 100% of the Croatian average; Group 4 – LGUs whose development index value falls between 100% and 125% of the Croatian average; and Group 5 – LGUs whose development index value is greater than 125% of the Croatian average (The Ministry of Regional Development and EU Funds, <https://razvoj.gov.hr/o-ministarstvu/regionalni-razvoj/indeks-razvijenosti/112>).

poljoprivredno-prehrambenoga sektora.² Krizna obilježja poljoprivrede neposredno su se odrazila u pogoršanju gospodarskoga i socijalnoga stanja u ruralnim područjima. To je, zajedno s ostalim nepovoljnim čimbenicima, potaklo pojačano iseljavanje, a na taj način i destabilizaciju naseljenosti na znatnom dijelu ruralnoga prostora Hrvatske.

Dugogodišnji negativni trendovi u hrvatskoj poljoprivredi rezultat su međuzavisnoga utjecaja više čimbenika; od izravnih i neizravnih posljedica rata u 1990-im godinama, preko manipulativnoga modela pretvorbe i privatizacije društvenoga vlasništva, neprovedenoga ili nepotpuno provedenoga restrukturiranja do pojave konkurencije inozemnih proizvođača povezane s pristupanjem Europskoj uniji. Tomu je između ostaloga pridonijela i kontinuirana kriza hrvatskoga zadrukarstva, koje je od početka tranzicijskoga razdoblja prošlo razvojni put od urušavanja, gotovo do razine opstojnosti, do blage revitalizacije posljednjih godina. U takvim je okolnostima krizom opterećen zadružni sektor imao razmjerno skroman utjecaj na razvoj poljoprivrede, a time onda i na stabilizaciju ruralnoga prostora.

Takav razvoj i značenje hrvatskoga zadrukarstva nameće odgovarajuća pitanja. Prvo, ima li njegova recentna kriza svoje uzroke u ranijoj prošlosti ili je generirana promjenom društveno-gospodarskoga sustava početkom 1990-ih godina? Drugo, jesu li i koliko nestabilnosti zadružnoga sektora pridonijeli zadružno zakonodavstvo i institucionalizacija u tranzicijskom razdoblju; posebno, je li zadružna

trend in the balance of payments of the agricultural/food production sector.² Crisis characteristics of agriculture were directly reflected in the worsening of the economic and social situation in rural areas. This has, in combination with other unfavourable factors, provoked an increase in emigration, and a destabilisation of settlement patterns across a significant portion of the rural areas of Croatia.

The longstanding negative trends in Croatian agriculture are a result of the interdependent influence of many factors; the direct and indirect consequences of the war in the 1990s, the manipulative model of transformation and privatisation of social property, the unrealised or partially-realised restructuring prior to the appearance of foreign producer competition linked to EU accession. This has been contributed to by, among other things, the continuing crisis of Croatian cooperatives, which, from the beginning of the transition period, have passed through stages of development ranging from collapse (nearly to the level of bare survival) to the mild revitalisation of recent years. In such circumstances, the crisis-burdened cooperative sector had a relatively humble influence on the development of agriculture, and in relation to this, the stability of the rural space.

Such development and the meaning of Croatian cooperatives begs appropriate questions. First, does this recent crisis have its roots in the more distant past or was it generated by the changes in the socio-economic system at the beginning of the 1990s? Second, have cooperative legislation and institutionalisation in the transition period contributed to instability of the cooperative sector, and to what degree; specifically, is

2 O drastičnom padu poljoprivredne proizvodnje svjedoče podaci o recentnoj proizvodnji najvažnijih poljoprivrednih proizvoda; tako je proizvodnja pšenice 2014. pala na svega 50,5 % prijeratne proizvodnje, kukuruza 91,6 %, goveda 53,6 %, svinja 69,8 %, ovaca 81,4 % i peradi 62,7 % (*Pregled razvoja poljoprivrede, 16-1, Statistički ljetopis, DZS, Zagreb, 2015*). Opadanje opsega proizvodnje uzrokovalo je porast uvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, čemu je doprinio i kontinuirani porast turističkoga prometa od sredine 1990-ih godina. Pojačan uvoz hrane uzrokovao je osjetan porast platnoga deficita u razmjeni s inozemstvom. Tako je u razdoblju od 1988. do 1990. prosječna negativna platna bilanca u trgovini poljoprivredno-prehrambenim proizvodima iznosila -157 milijuna USD (izvoz 314, uvoz 471), od 1998. do 2000. godine -233 milijuna USD (izvoz 435, uvoz 668), a od 2001. do 2003. godine -377 milijuna USD (izvoz 575, uvoz 952) (Stipetić, 2005b, 36). Do 2014. godine negativna platna bilanca povećala se za oko 3,5 puta i iznosila je 1321 milijun USD (izvoz 1735, uvoz 3056) (Hrvatska gospodarska komora, http://www.hgk.hr/djelatnost/gosp_poljoprivredaprehrana/vanjskotrgovinska-razmjena-poljoprivrednih-i-prehrambenih-proizvoda).

2 The data on recent production of the most important agricultural products show the drastic drop in agricultural production; thus, production of wheat in 2014 fell to a mere 50.5% of pre-war production, corn 91.6%, cattle 53.6%, pigs 69.8%, sheep 81.4%, and poultry 62.7% (*Review of agricultural development, 16-1, Statistical Yearbook, Croatian Bureau of Statistics, Zagreb, 2015*). The drop in production volume has caused an increase in the importation of agricultural and food products, which has also been contributed to by the continued growth in tourist traffic since the mid-1990s. Increased importation of food has caused a significant increase in the trade deficit with foreign countries. Thus, in the 1988 – 1990 period the average negative balance of payments for trade in agricultural/food products was 157 million USD (export 314 million USD, import 471 million USD), in the 1998 – 2000 period this figure was 233 million USD (export 435 million USD, import 668 million USD), and in the 2001 – 2003 period this figure grew to 377 million USD (export 575 million USD, import 952 million USD) (Stipetić, 2005b, 36). By 2014 the average negative balance of payments multiplied 3.5 times and came to 1321 million USD (export 1735 million USD, import 3,056 million USD) (Croatian Chamber of Economy, http://www.hgk.hr/djelatnost/gosp_poljoprivredaprehrana/vanjskotrgovinska-razmjena-poljoprivrednih-i-prehrambenih-proizvoda).

legislativa usklađena s međunarodnim zadržnim načelima, a institucionalizacija s pozitivnom praksom u Europskoj uniji? U ovom će se radu temeljem definiranih ciljeva, zadataka i hipoteza početi tražiti odgovori na navedena pitanja, čime će se pridonijeti pobližem poznavanju ove specifično važne problematike za razvoj kako ruralnih područja tako i Hrvatske u cjelini.

Cilj, zadaci i hipoteze istraživanja

Sukladno izloženom, cilj je ovoga istraživanja analizirati obilježja razvoja i utjecaja poljoprivrednoga zadržarstva u Hrvatskoj. U okviru toga, uz obrazloženje pojma i značajki zadržarstva te pregleda poljoprivrednoga zadržarstva u Europskoj uniji, kao radni zadaci u radu će detaljnije biti razmotreni povijesno-geografski razvoj, suvremene značajke i prostorni utjecaji zadržnoga sektora, s težištem na poljoprivrednom zadržarstvu Hrvatske.

Temeljem prethodnoga poznavanja predmetne problematike moguće je postaviti sljedeće radne hipoteze:

1. unatoč dugoj tradiciji djelovanja, posebno njegova poljoprivrednoga sektora, hrvatsko zadržarstvo karakterizira diferenciran prostorni razvoj i vremenski promjenljiv utjecaj na ruralni razvoj
2. etape progresivnoga i/ili regresivnoga razvoja zadržarstva uzročno su u visokoj mjeri povezane sa stupnjem uvažavanja, odnosno primijenjenosti međunarodnih zadržnih načela
3. suvremeno hrvatsko zadržarstvo karakteriziraju pozitivni trendovi, ali neusklađena zakonska regulativa otežava njegov brži razvoj i odgovarajući prostorni utjecaj
4. najrazvijeniji segment hrvatskoga zadržarstva, sektor poljoprivrede i šumarstva, najbolje je razvijen u kontinentalnom dijelu zemlje, posebno u Istočnoj Hrvatskoj, a u znatnoj je mjeri zastupljen braniteljskim socijalno-radnim zadržgama.

Izložene hipoteze bit će provjerene istraživačkim postupkom u nastavku rada.

cooperative legislation in harmony with international cooperative principles, and is institutionalisation in harmony with the positive practices in the EU? In this paper, finding answers to these questions will be started, through defined goals, tasks, and hypotheses, which should contribute to closer examination of this issue, specifically important for development of rural areas, and Croatia as a whole.

Goals, tasks, and hypotheses of the research

In concordance with the aforementioned, the goal of this research is to analyse the characteristics of development and the influence of agricultural cooperatives in Croatia. Within this framework, alongside explaining the ideas and characteristics of cooperatives and an overview of agricultural cooperatives in the EU, the historical-geographic development, contemporary characteristics, and spatial influences of the cooperative sector will be contemplated in greater detail, with emphasis on Croatian agricultural cooperatives.

Based on prior familiarity with the problem at hand, the following hypotheses can be put forward:

1. in spite of the long operating tradition, especially in its agricultural sector, Croatian cooperatives have been characterised by spatially differentiated development and fluctuating influence on rural development;
2. phases of progressive and/or regressive development of cooperatives are causally, in large part, linked to the degree of acceptance, i.e. application of international cooperative practices;
3. contemporary Croatian cooperatives are characterised by positive trends, but the nonadjusted existing cooperative legislation burdens their faster development and complementing spatial influence;
4. the most-developed segment of Croatian cooperatives, the agricultural and forestry sector, is best developed in the continental part of the country, especially in Eastern Croatia, and is in large part represented by veteran social-work cooperatives.

The aforementioned hypotheses will be checked through the paper's research procedure.

Pregled dosadašnjih istraživanja

O poljoprivrednom zadrugarstvu Hrvatske postoje razmjerno brojna istraživanja. Tomu su temeljno doprinijela dva razloga.

Prvi je općenito značenje zadrugarstva za razvoj ruralnih područja i njegova problemska obilježja u tranzicijskom razdoblju, što je rezultiralo tematskim brojem časopisa *Sociologija i prostor* (43/1, 2005) posvećenim tom važnom društvenom pitanju. U njemu su sveobuhvatno, tematsko-analički i prostorno-komparativno, istraženi uzroci, suvremene značajke i poželjni smjer razvoja hrvatskoga zadrugarstva u tom prekretničkom razdoblju.

Drugi je razlog brojnosti radova o predmetnoj problematici obilježavanje 150. obljetnice hrvatskoga poljoprivrednog zadrugarstva. Obilježavanju toga jubileja prethodilo je izdanje opširne (341 str.) sintetske studije o etičkim vrijednostima i gospodarskom značaju zadrugarstva Ž. Mataga (2009), s iscrpnim popisom literature (262 referencije) i zakonskih propisa (od 1873. do 2002. godine). Bogata prethodna istraživanja rezultirala su izdanjem zbornika *150 godina poljoprivrednog zadrugarstva Hrvatske (1864.-2014)* (Mataga, 2014) u kojem je izložen sustavan i dokumentiran pregled razvoja hrvatskoga zadrugarstva, a u okviru toga i njegova poljoprivrednoga sektora.

Od ostalih relevantnih radova posebno valja izdvojiti opsežnu monografiju o *Gospodarskoj slozi*, uključujući i njezinu ulogu u razvoju poljoprivrednoga zadrugarstva u Hrvatskoj (Šute, 2010), sintetski članak *Razvitak poljoprivredne proizvodnje u Hrvatskoj: tendencije, stanje i osnovni problemi* (Stipetić, 2005b) te *Zadrugarstvo u Hrvatskoj: trendovi, pokazatelji i perspektiva u europskom kontekstu* (Babić i Račić, 2011). Poznavanju teme ovoga članka doprinijeli su i brojni drugi radovi iz različitih znanstvenih disciplina kojima su poljoprivreda, zadrugarstvo i ruralni razvoj uži ili širi predmet istraživanja.

Zanimljivo je istaknuti da, prema saznanju autora ovoga članka, u hrvatskim geografskim časopisima dosada nije objavljen niti jedan znan-

Overview of previous research

There is a relatively large quantity of research on agricultural cooperatives in Croatia. There are two reasons for this.

The first reason is the general meaning of cooperatives for the development of rural areas and their problem characteristics in the transition period, which resulted in the publication of a thematic issue of the journal *Sociologija i prostor/Sociology and Space* (43/1, 2005), dedicated to this important social issue. Thematically-analytically and spatially-comparatively, causes, contemporary characteristics, and a desirable direction for Croatian cooperatives in this crucial period, are researched in a comprehensive manner.

The second reason for the amount of papers on the issue at hand was the marking of the 150th anniversary of Croatian agricultural cooperatives. The marking of this celebration was preceded by a comprehensive (341 pages) and synthetic study on the ethical values and economic significance of cooperatives by Ž. Mataga (2009), with a broad bibliography (262 references) and a list of legal acts (from 1873 to 2002). The abundance of the preceding research resulted in the publication of an almanac titled *150 Years of Croatian Agricultural Cooperatives (1864-2014)* (Mataga, 2014) in which a systematic, documented overview of the development of Croatian cooperatives and their agricultural sector is given.

Of the remaining relevant papers, it is especially important to mention the extensive monograph on *The Economic Agreement*, including its role in the development of agricultural cooperatives in Croatia (Šute, 2010), the articles *Development of Agricultural Production in Croatia: Tendencies, Present Condition, and Fundamental Issues* (Stipetić, 2005b), and *Cooperatives and Social Economy in Croatia: Trends, Indicators and Prospects in the European Context* (Babić and Račić, 2011). Many other papers from different scientific disciplines which deal in greater or lesser scope with agriculture, cooperatives, and rural development, have contributed to the knowledge on the theme of this paper.

It is interesting to mention that, to the extent of knowledge of the authors of this paper, in Croatian geographical journals there have been no scientific

D. Pejnović,
P. Radeljak
Kaufmann,
A. Lukić

**Razvoj i suvremena
obilježja poljoprivrednoga zadrugarstva na prostoru
Hrvatske**

**Development and
Contemporary
Characteristics of
Agricultural Cooperatives in the Area
of Croatia**

stveni rad o problematici (poljoprivrednih) zadruža.³ To je dijelom utjecalo i na strukturiranje ovoga članka, koji u uvodnom dijelu sadržava opsežniji pregled razvoja zadrugarstva u Hrvatskoj iz geografske perspektive.

Metodologija rada

U radu su korištene različite istraživačke metode, od kritičke evaluacije i kompilacije rezultata prethodnih istraživanja, preko intervjua i istraživačkoga razgovora do prostorno-vremenske analize indikatora razvoja hrvatskoga zadrugarstva u suvremenom razdoblju.

Metodom intervjua obuhvaćena su tri vodeća aktera u hrvatskom zadružnom sektoru u nedavnoj prošlosti i danas: bivši predsjednik Hrvatskoga zadružnog saveza,⁴ aktualni predsjednik Hrvatskoga poljoprivrednog zadružnog saveza,⁵ predsjednica Hrvatskoga centra za zadružno poduzetništvo⁶ te upravitelj poljoprivredne zadruge „Napredak” iz Županje,⁷ najstarije poljoprivredne zadruge u Županjskoj Posavini. S navedenim zadružnim dužnosnicima obavljen je jedan ili više intervjua u razdoblju između 20. svibnja i 20. rujna 2016. godine.⁸ Razgovor je bio strukturiran od dva tipa pitanja, zatvorenih u prvom i otvorenih u drugom dijelu.

papers on the issue of (agricultural) cooperatives.³ This partly influenced the structure of this paper, which, in its introductory part, contains a more extensive overview of the development of cooperatives in Croatia, from the geographical point of view.

Methodology

Different methods were used in the research, from critical evaluation and the compilation of the results of previous research, via interviews and research-related conversation, to spatial-temporal analyses of development indicators of Croatian cooperatives in the contemporary era.

Three leading actors in the Croatian cooperative sector, both today and in the recent past, were interviewed: the former president of the Croatian Cooperative Alliance⁴; the current president of the Croatian Agricultural Cooperative Alliance⁵; the president of the Croatian Centre for Cooperative Entrepreneurship⁶; and the director of the agricultural cooperative “Napredak” from Županja – the oldest agricultural cooperative in Županjska Posavina⁷. Between 20/05/2016 and 20/09/2016, one or more interviews were carried out with these cooperative functionaries⁸. The conversation consisted of two types of questions: closed questions in the first part; and open questions in the second.

3 Iscrpno su, korištenjem Hrčka – portala znanstvenih časopisa Republike Hrvatske pregledani časopisi *Acta Geographica Croatica*, *Geoadria* i *Hrvatski geografski glasnik*, koji na spomenutom portalu imaju objavljene sve dosad izašle brojeve.

3 Using Hrčak – the portal of scientific journals in Croatia, which contains all published issues of the journals *Acta Geographica Croatica*, *Geoadria*, and *Hrvatski geografski glasnik/Croatian Geographical Bulletin*, these journals have been examined in a detailed manner.

4 Mr. sc. Željko Mataga, mag. ing. agr., predsjednik Zadružnoga saveza Hrvatske (tijekom više mandata u razdoblju 1988. – 2007.), rukovoditelj proizvodnje i kooperacije u Poljoprivrednoj zadruzi „Hum na Sutli” u istoimenom mjestu (1966. – 1970.) te glavni tehnolog u proizvodnji mlijeka „Zagrebačke mljekare” (1970. – 1973.).

4 Željko Mataga, Mr.Sc., M.Sc. Agronomy, president of the Croatian Cooperative Alliance (during multiple mandates from 1988 to 2007), executive for production and cooperation of the agricultural cooperative “Hum na Sutli”, located in the town bearing the same name (1966-1970), and the main technologist for milk production at “Zagrebačka mljekara” (1970-1973).

5 Božo Volić, ing. agr., predsjednik Hrvatskoga poljoprivrednog zadružnog saveza (od 2011.), pomoćnik upravitelja Hrvatskoga poljoprivrednog zadružnog saveza (2009. – 2011.) te upravitelj Poljoprivredne zadruge Hercegovac (1994. – 2009.)

5 Božo Volić, B.Sc. Agronomy, president of the Croatian Agricultural Cooperative Alliance (> 2011), assistant director of the Croatian Agricultural Cooperative Alliance (2009-2011), and the director of the agricultural cooperative “Hercegovac” (1994-2009)

6 Ilda Stanojević, mag. ing. agr., ravnateljica Hrvatskoga centra za zadružno poduzetništvo (od 2015.), pomoćnica predsjednice Hrvatskoga saveza zadruža (2003. – 2014.) te upraviteljica Poljoprivredne zadruge Komiža, otok Vis (2003. – 2014.).

6 Ilda Stanojević, M.Sc. Agronomy, director of the Croatian Centre for Cooperative Entrepreneurship (> 2015), assistant to the president of the Croatian Alliance of Cooperatives (2003-2014), and the director of the agricultural cooperative “Komiža”, island of Vis (2003-2014).

7 Marko Bačić, mag. oec., upravitelj Poljoprivredne zadruge „Napredak” iz Županje (od 1990.).

7 Marko Bačić, M.Sc. Economy, director of the agricultural cooperative “Napredak” from Županja (> 1990).

8 S Markom Bačićem, upraviteljem Poljoprivredne zadruge „Napredak” iz Županje, intervju je iznimno obavljen 25. 9. 2015.

8 The exception to this was Marko Bačić, director of the agricultural cooperative “Napredak” from Županja, who was interviewed on 25/09/2015.

Istraživački je razgovor također obavljen s aktivnim zadrugarima te potencijalnim članovima poljoprivrednih zadruga, sudionicima Međunarodnoga dana zadruga (*Zadruga – snaga za održivu budućnost*, Zagreb, 1. – 2. srpnja 2016.).

Kao temeljni izvor podataka korišteno je *Godišnje izvješće o stanju zadrugnog poduzetništva za 2015. godinu* (Hrvatski centar za zadrugno poduzetništvo, Zagreb, siječanj 2016.), čiji su analitički podaci razmotreni u prostorno-vremenskom kontekstu. Uz to su korišteni i drugi, neobjavljeni (službena statistika) i/ili već publicirani podaci.

Indikatori razvijenosti zadrugarstva bit će razmotreni metodičkim postupkom analiza-sinteza u okviru prostorno-istraživačke matrice na četiri razine prostorne analize: državnoj, makroregionalnoj (NUTS 2 regije), regionalnoj i županijskoj razini (tab. 1).

A research-related conversation was also carried out with active and potential members of agricultural cooperatives – participants of International Cooperative Day (*Zadruga – snaga za održivu budućnost/Cooperatives – strength for a sustainable future*, Zagreb, 01-02/07/2016).

The *Yearly Report on the Status of Cooperative Entrepreneurship for 2015* (Croatian Centre for Cooperative Entrepreneurship, Zagreb, January 2016) was used as the main source of data, whose data have been analysed in a spatial-temporal context. Along with this, other unpublished (official statistics) and/or previously published data were used.

Development indicators of cooperatives shall be considered using the methodological procedure of analysis-synthesis within the framework of a spatial-investigative matrix on four levels of spatial analysis: state; macroregional (NUTS 2 regions); regional; and county levels (Tab. 1).

Tab. 1. Prostorno-analitička shema rada

Tab. 1 The spatial-analytical scheme of the research

Prostorno-analitičke razine / Spatial-analytical levels			
1.	2.	3.	4.
NUTS 1	NUTS 2 Regije 2. razine / Level 2 regions	Uvjetno planska područja (regije)* / Conditional planning areas (regions)*	Županije / Counties
Hrvatska / Croatia	Kontinentalna Hrvatska / Continental Croatia	Zagrebačka regija / Zagreb region	Grad Zagreb, Zagrebačka, Krapinsko-zagorska / The City of Zagreb, Zagreb, Krapina-Zagorje
		Središnja Hrvatska / Central Croatia	Bjelovarsko-bilogorska, Karlovačka, Koprivničko-križevačka, Međimurska, Sisačko-moslavačka, Varaždinska / Bjelovar-Bilogora, Karlovac, Koprivnica-Križevci, Međimurje, Sisak-Moslavina, Varaždin
	Istočna Hrvatska / Eastern Croatia	Brodsko-posavska, Osječko-baranjska, Požeško-slavonska, Virovitičko-podravska, Vukovarsko-srijemska / Brod-Posavina, Osijek-Baranja, Požega-Slavonia, Virovitica-Podravina, Vukovar-Srijem	
	Jadranska Hrvatska / Adriatic Croatia	Zapadna Hrvatska / Western Croatia	Primorsko-goranska, Istarska, Ličko-senjska / Primorje-Gorski Kotar, Istria, Lika-Senj
	Južna Hrvatska / Southern Croatia	Splitsko-dalmatinska, Zadarska, Šibensko-kninska, Dubrovačko-neretvanska / Split-Dalmatia, Zadar, Šibenik-Knin, Dubrovnik-Neretva	

* Izložena regionalna struktura na 3. stupnju prostorno-istraživačke sheme zasnovana je na urbanom sustavu kao osnovi potencijalno nove upravno-teritorijalne podjele Hrvatske (usp. Toskić i Njegač, 2015). Ona s jedne strane respektira aktualnu prostornu stvarnost (što se posebno očituje u izdvajanju posebne Zagrebačke regije, kao rezultat integracijskih procesa pod utjecajem urbane aglomeracije Zagreba), dok s druge uvažava prostorni okvir tradicionalnih nodalno-funkcionalnih makroregija. Takva regionalna struktura najprimjereniji je instrument za buduću, nadamo se, učinkovitiju politiku regionalnoga razvoja, koja bi nužno trebala poticati jaču teritorijalnu koheziju.

* The disclosed regional structure on the third level of the spatial-investigative scheme is based on the urban system, as the basis of the potentially new territorial-administrative division of Croatia (See: Toskić and Njegač, 2015). On the one hand, it respects the current spatial reality (which is especially visible in the recognition of the specific Zagreb region, as a result of the integration processes under the influence of the Zagreb urban agglomeration), while, on the other hand, it applies the spatial framework of the traditional nodal-functional macroregions. This kind of regional structure is the most appropriate instrument for future, (hopefully) more efficient regional development policy, which should encourage a needed increase in territorial cohesion.

Tako strukturirano istraživanje omogućuje prostorno-komparativnu analizu indikatora razvijenosti hrvatskoga zadrugarstva u suvremenom razdoblju s težištem na njegovu sektoru poljoprivrede i šumarstva. Kvantitativna analiza brojčanih parametara u okviru izloženoga regionalnog sustava zorno pokazuje prostorno diferenciran razvoj zadrugarstva koji implicira i njegov odgovarajući doprinos održivom razvoju pojedinih regija i županija.

Pojam i temeljne značajke zadrugarstva

Pojam i definicija zadruge sadržani su u Članku 1. Zakona o zadrugama (NN 34/11, 125/13, 76/14), u kojem se navodi: „Zadruga je dragovoljno, otvoreno, samostalno i neovisno društvo kojim upravljaju njezini članovi, a svojim radom i drugim aktivnostima ili korištenjem njezinih usluga, na temelju zajedništva i uzajamne pomoći ostvaruju, unapređuju i zaštićuju svoje pojedinačne i zajedničke gospodarske, ekonomske, socijalne, obrazovne, kulturne i druge potrebe i interese i ostvaruju ciljeve zbog kojih je zadruga osnovana.”

U Članku 2. istoga zakona izrijekom su navedene zadružne vrednote, način reguliranja odnosa među članovima zadruge i obveza pridržavanja zadružnih načela, kako slijedi:

- (1) *Zadruga se temelji na zadružnim vrednotama: samopomoći, odgovornosti, demokratičnosti, ravnopravnosti, pravičnosti i solidarnosti te moralnim vrednotama poštenja, otvorenosti, društvene odgovornosti i skrbi za druge.*
- (2) *Odnose među svojim članovima zadruga uređuje na zadružnim načelima*
 - *dragovoljno i otvoreno članstvo*
 - *nadzor poslovanja od strane članova*
 - *gospodarsko sudjelovanje članova zadruge i raspodjela*
 - *samostalnost i neovisnost*
 - *obrazovanje, stručno usavršavanje i informiranje članova*
 - *suradnja među zadrugama*
 - *briga za lokalnu zajednicu.*

Research structured in this way enables a spatial-comparative analysis of indicators of the development of Croatian cooperatives, with emphasis on their sector of agriculture and forestry, in the contemporary era. The quantitative analysis of parameters within the framework of the disclosed regional system clearly shows a spatially differentiated development of cooperatives, which also implies its corresponding contribution to sustainable development of individual regions and counties.

The idea and fundamental characteristics of cooperatives

The idea and definition of a cooperative is contained within Article 1 of the *Law on Cooperatives* (Official Gazette, 34/11, 125/13, 76/14) in which it is stated: “*the Cooperative is a voluntary, open, stand-alone, and independent society which is managed by its members, and through work and other activities or use of its services, on the basis of collectivity and mutual assistance they achieve, advance, and protect their individual and collective economic, social, educational, cultural, and remaining needs and interests, and achieve the goals for which the cooperative was founded*”.

In Article 2 of the same law is a statement on the values of cooperatives, the way in which relations between members of the cooperative are regulated and the commitment of holding cooperative principles, as follows:

- (1) *The cooperative is founded on these cooperative values: self-help; responsibility; democracy; equality; fairness; and solidarity; and the moral values of respect, openness, social responsibility, and care for others.*
- (2) *Relations between the members of the cooperative are governed by cooperative principles:*
 - *voluntary and open membership;*
 - *supervision of dealings on the part of the members;*
 - *economic participation of cooperative members and division;*
 - *self-sufficiency and independence;*
 - *education, professional training, and informing members;*
 - *cooperation between cooperative members;*
 - *care for the local community.*

Besides the stated principles, the International Cooperative Alliance puts forward three other principles,

Osim navedenih principa Međunarodni zadružni savez ističe još tri načela, koja nisu uvjet za zadružno članstvo: politička i vjerska neutralnost, zadružno obrazovanje članova te gotovinsko poslovanje članova sa zadrugom (prodaja robe samo za gotovinu). Politička i vjerska neutralnost izraz je demokratičnosti, dok je obrazovanje zadrugara nužno zbog informiranosti, odnosno kompetentnoga odlučivanja i poslovanja u razmjerno rjeđem organizacijskom obliku koji nije uključen u kurikulum državnoga obrazovnog sustava.⁹

Iz izloženih zadružnih vrednota i načela jasno proizlazi da su zadruge udruženja ljudi (a ne kapitala!), da su gospodarski subjekti koji se vežu za jedno područje (te imaju osobine teritorijalnosti) i da su oblik poduzetništva koji u sebi sadržava izrazitu socijalnu komponentu (Mataga, 2009). Zbog takvih značajka one su najprimjereniji oblik gospodarsko-socijalnog udruživanja na lokalnoj razini, a na taj način i instrument održivoga razvoja s navedenim značenjem za stabilizaciju naseljenosti u ruralnim područjima.

Poljoprivredno zadrugarstvo u Europskoj uniji

Pojava i razvoj poljoprivrednih zadruga u Europi još u 19. stoljeću povezani su s razdobljem koncentracije i akumulacije kapitala, specijalizacije industrije te promjena u poljoprivredi, odnosno s potrebom malih proizvođača za organizacijom koja bi im u tim uvjetima pružila zaštitu od iskorištavanja i konkurencije kapitalista (Chloupkova i dr., 2003). Do Drugoga svjetskog rata razvoj zadruga u različitim dijelovima današnje Europske unije odvijao se paralelno, međutim, u zemljama koje su bile dio nekadašnjega Istočnog bloka u socijalističkom je razdoblju on poremećen procesima kolektivizacije poljoprivrede (Hagedorn, 2014). Tijekom privatizacije i restrukturiranja koji su uslijedili u 1990-ima došlo je do transformacije državnih i kolektivnih farma, pri čemu su mnoge kolektivne farme postale proizvodne po-

which are not preconditions for cooperative membership: political and religious neutrality, cooperative education of members, and dealings in cash between members and the cooperative (selling goods only for cash). Political and religious neutrality is an expression of democracy, while education serves the important function of informing cooperative members i.e. for competent decision-making, and dealings in a relatively less common organisational form, which is not included in the curriculum of the state educational system.⁹

From the shown cooperative values and principles, it is clear that cooperatives are groups formed of people (not capital!), that they are economic subjects which are linked to one area (and have characteristics of territoriality), and that they are a form of entrepreneurship which contains within itself an expressed social component (Mataga, 2009). Because of their specific characteristics, they are the most appropriate form of socio-economic association on the local level, and, in that way, also an instrument of sustainable development with primary meaning for the stabilisation of settlement patterns in rural areas.

Agricultural cooperatives in the European Union

The emergence and development of agricultural cooperatives in Europe started in the 19th century, connected to the era of capital concentration and accumulation, industrial specialisation, and changes in agriculture – i.e. with the need of small producers for an organisation which would, in those circumstances, provide them with protection from the exploitation and competition of the capitalists (Chloupkova et al., 2003). Cooperatives, in different parts of what is today known as the European Union, developed in parallel until the Second World War, however, in countries which were part of the former Eastern Bloc in the socialist period, that development was interrupted by processes of collectivisation of agriculture (Hagedorn, 2014). During the privatisation and restructuring in the 1990s, a transformation of state and collective farms came about, at which point

⁹ Potreba za takvim obrazovanjem prepoznata je na Agronomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je sredinom 1990-ih godina uveden fakultativni kolegij Zadrugarstvo (Tratnik i dr., 2005, 198).

⁹ The need for such education is recognised at the Faculty of Agriculture at the University of Zagreb, where an elective course was introduced in the mid-1990s – “Cooperatives” (Tratnik et al., 2005, 98).

ljoprivredne zadruge u kojima su članovi uključeni u zajedničku proizvodnju. Ipak, zadruge u kojima članovi zasebno proizvode, a udruženi su u cilju zajedničkoga korištenja mehanizacije, marketinga ili lakšega dobivanja zajmova, sporo su uspostavljane u postsocijalističkim zemljama zbog skepticizma farmera prema organiziranoj suradnji, što je povezano s iskustvima prisilne suradnje u prethodnom razdoblju (Hagedorn, 2014, 557).

Nakon proširenja Europske unije 2004. godine postojećem broju od oko 25 tisuća poljoprivrednih zadruga pridruženo je više od 11 tisuća zadruga iz zemalja Srednje i Istočne Europe, tako da se ukupan broj članova zadruga u Europskoj uniji kretao oko 12 milijuna (Juliá Iguar i Meliá Martí, 2008). Zadruge u zemljama Europske unije pokrivala su različite grane poljoprivrede: mljekarstvo, vinogradarstvo i vinarstvo, voćarstvo i povrtlarstvo (Mataga i dr., 2005). Osim duge tradicije koju imaju u ovim zemljama u svom sektoru imaju veći utjecaj nego zadruge u drugim sektorima gospodarstva. Ako se promatra samo EU-15, ukupna proizvodnja poljoprivrednih zadruga čini više od 60 % njezine ostvarene poljoprivredne proizvodnje, pri čemu u pojedinim zemljama njihov udio u proizvodnji određenih poljoprivrednih proizvoda prelazi i 90 % (proizvodnja mlijeka u Danskoj, Austriji ili Finskoj, svinjetine u Danskoj te rezanoga cvijeća u Nizozemskoj 2003. godine) (Juliá Iguar i Meliá Martí, 2008). Te zadruge tradicionalno mogu biti više usmjerene na lokalno tržište (kao u slučaju Finske) ili izvoz (kao u slučaju Danske i Irske) (Mataga i dr., 2005).

U istraživanju koje je provelo europsko udruženje poljoprivrednih zadruga (COGECA – *General Confederation of Agricultural Cooperatives in the European Union*) 2004. godine među snagama poljoprivrednih zadruga u pojedinim zemljama naveden je doprinos gospodarskom razvoju područja ovisnih o primarnom sektoru proizvodnje, doprinos transparentnosti u lancu opskrbe hranom, tijesna povezanost s lokalnom zajednicom i prostorom u kojem se nalaze, smanjivanje operativnih troškova te obuhvaćanje prerade i distribucije u svom rasponu djelatnosti. Među slabostima poljoprivrednih zadruga

many collective farms became agricultural production cooperatives where members jointly engaged in production activities. However, cooperatives where farmers produce separately but establish cooperatives for joint use of machinery, marketing, or provision of credit, were formed only slowly in post-socialist countries due to scepticism on the part of farmers regarding any organised cooperation - due to their experience of “enforced cooperation” in the preceding era (Hagedorn, 2014, 557).

After the expansion of the European Union in 2004, the nearly 25 000 agricultural cooperatives already in existence were joined by more than 11 000 cooperatives from countries in Central and Eastern Europe, meaning that the total number of members of cooperatives in the European Union jumped to around 12 million (Juliá Iguar and Meliá Martí, 2008). Cooperatives in EU member states included different sectors of agriculture: milk production; vineyards and winery; fruit orchards; and vegetable farming (Mataga et al., 2005). Apart from the long tradition which they have in these countries, cooperatives have a greater influence in their sector than cooperatives in other economic areas. If we look only at the EU-15, the total agricultural cooperative production forms more than 60% of European agricultural output, whereby in some countries cooperative production of certain commodities may be higher than 90% (in the case of milk production in Denmark, Austria, or Finland, pork in Denmark, and cut flowers in the Netherlands in 2003) (Juliá Iguar and Meliá Martí, 2008). Traditionally, they can be more aimed at their local markets (as in the case of Finland, for example) or for export (as in the case of Denmark or Ireland) (Mataga et al., 2005).

In the research carried out by COGECA (the General Confederation of Agricultural Cooperatives in the European Union) in 2004, the strengths of agricultural cooperatives were stated – their contribution to the economic development of areas dependent on primary sector production, their contribution to transparency in the food supply chain, their close link with the local community and the area in which they operate, the reducing of operating costs, and expanding their activities to sectors like processing and distribution. Among the weaknesses of agricultural cooperatives the research stated – limited financing,

navodi se ograničenost financiranja kao i problem konkurencije i odnosa na tržištu. Poljoprivredne zadruge se u suvremenom razdoblju moraju, među ostalim, nositi s procesima globalizacije, slobodnoga tržišta, koncentracije distribucijskih sustava te promjenama u zahtjevima potrošača (Juliá Igual i Meliá Martí, 2008). Ipak, dok u zapadnoeuropskim zadrugama dominiraju teme utjecaja povećavanja i internacionalizacije zadruga na način upravljanja zadrugama, u Središnjoj i Istočnoj Europi glavna su pitanja prevladavanje nasljeđa komunizma, gradnja povjerenja, nošenje s osnovnim problemima zajedničkih aktivnosti te položaj zadruga u siromašnijim i ranjivijim područjima. Stoga oblikovanje bilo kojih mjera Europske unije usmjerenih na poljoprivredne zadruge ili grupe proizvođača treba počivati na uvažavanju takvih osnovnih razlika (Hagedorn, 2014).

Poljoprivredno zadugarstvo na prostoru Hrvatske

Povijesno-geografski razvoj

Poljoprivredno zadugarstvo ima dugu tradiciju razvoja na prostoru Hrvatske. Tijekom povijesno-geografskoga razvoja obilježavali su ga prostorno i vremenski različiti organizacijski oblici, s odgovarajućim utjecajem na poljoprivredu i ruralni razvoj pojedinih dijelova države. Takva njegova obilježja moguće je razmotriti kroz dvije temeljne etape: zadugarstvo prije pojave suvremenoga gospodarstva, do sredine 19. stoljeća, i moderno poljoprivredno zadugarstvo, od sredine 19. stoljeća do danas.

1) Zadržni oblici prije pojave suvremenoga gospodarstva

Životne vrijednosti, načela i forme koje čine korijene zadugarstva postojali su već u rodovskom društvu. Međutim, tek su oblikovanjem feudalnih društveno-gospodarskih odnosa ostvarene pretpostavke za organizaciju života u povezanim lokalnim agrarno-socijalnim zajednicama,

as well as problems of competition and relations in the market. In the contemporary era, agricultural cooperatives must, among other things, deal with the processes of globalisation, free-er markets, concentration of the distribution system, as well as changes in customer demand (Juliá Igual and Meliá Martí, 2008). Though, while the themes of adjusting internal governance to the increasing size and internationalisation of cooperatives dominate in Western European cooperatives, in Central and Eastern Europe the main questions relate to overcoming the communist legacy, building trust, coping with fundamental collective action problems, and location of cooperatives in poor and vulnerable regions. Therefore, the formation of any kind of measures of the European Union for farmers' cooperatives or producer groups should take into account such basic differences (Hagedorn, 2014).

Agricultural cooperatives in the area of Croatia

Historical-geographical development

Agricultural cooperatives have a long tradition in the area of Croatia. During historical-geographic development they have been characterised by differing spatial and temporal organisational forms, which have had a corresponding influence on agriculture and rural development in individual parts of the country. These characteristics can be analysed through two basic phases: cooperatives before the advent of the contemporary economic system, i.e. until the mid-19th century; and modern agricultural cooperatives, from the mid-19th century until present day.

1) Cooperative types prior to the advent of the contemporary economic system

Human values, principles, and aspects which formed the roots of cooperatives already existed in gentilitary society. However, only through the establishment of feudal socio-economic relations, the preconditions for the organisation of life in the interconnected local agrarian-social collectives had

odnosno stvaranje inicijalnih zadružnih struktura. Do raspada feudalnoga poretka na prostoru Hrvatske postojala su dva osnovna oblika takvih zajednica: kućne ili porodične zadruge i svećeničko-svjetovne bratovštine, odnosno zajednice (Mataga, 2014).

Porodične zadruge prevladavajući su oblik organizacije društvenoga i gospodarskoga života prije pojave suvremenoga zadrugarstva. Okupljale su proširene obitelji i zajedničko imanje, a obilježavao ih je skupni rad većine članova i poštivanje autoriteta (patrijarhat). Takva organizacija proširene obitelji u srednjem je vijeku bila raširena diljem Europe, gdje je tijekom vremena nestala, a najdulje se zadržala kod naroda Jugoistočne Europe, uključujući Hrvatsku.

Iako su u većoj ili manjoj mjeri bile rasprostranjene na cijelom području današnje Hrvatske, kućne zadruge posebno su bile karakteristične za područje Vojne krajine, pograničnoga pojasa prema Bosni. U tom strateškom pojasu zadružna su kućanstva tvorila temeljnu prostornu jedinicu i ćeliju društvene strukture na kojoj je počivala čitava zgrada krajiškoga sustava (Utješenić Ostrožinski i dr., 1988, 36). Takva njihova rasprostranjenost i značenje posljedica su načina naseljavanja i teških općih uvjeta života u tom području, što se najučinkovitije moglo ublažiti organizacijom života u zadružnim porodicama. Kao posjedovne jedinice i „gospodarsko-socijalne zajednice vojničkog tipa” one su najlakše mogle podmirivati raznovrsne osobne obveze i novčana davanja te istovremeno osigurati demografske efektive za vojničku službu.¹⁰ Unatoč restriktivnom vojnom zakonodavstvu odvijao se i proces tajne (nelegalne) diobe zadruge i usitnjavanja posjeda. Taj se proces intenzivirao sredinom 19. stoljeća, nakon ukidanja kmetstva (1848.), a vrhunac je dosegao tijekom velike agrarne krize krajem stoljeća. Razvojem

been created, i.e. for the establishment of the initial cooperative structures. Up to the collapse of the feudal system in the area of Croatia, there were two basic types of such collectives: household or familial cooperatives; and fraternities/collectives of priests and lay people (Mataga, 2014).

Familial cooperatives were the predominant form of organising social and economic life prior to the advent of the contemporary cooperatives. They consisted of the extended family and its holdings, and were characterised by communal labour of the majority of members and respect for authority (patriarchy). This type of extended family organisation was widespread in Europe during the middle ages. Although it disappeared with time, it held on longest amongst the peoples of Southeastern Europe, including Croatia.

Even though they were present more or less throughout the entirety of what is now Croatia, household cooperatives were especially a characteristic of the Military Frontier – the border area towards Bosnia. In this strategic belt, cooperative households made up the basic spatial unit and the foundation of the social structure, upon which the entire border system was built (Utješenić Ostrožinski et al., 1988, 36). Such spatial arrangement and significance were consequences of the pattern of settlement and the difficult general living conditions in the area, which were most effectively mitigated by the organisation of familial cooperatives. As property owning units and “socio-economic collectives of military type”, these presented the easiest way of satisfying differing personal obligations and monetary givings, and, at the same time, ensured demographics which were effective for military purposes.¹⁰ Despite restrictive military legislation, a(n) (illegal) process of secretly dividing cooperatives and dividing inheritances developed. This process intensified in the mid-19th century after the abolishment of serfdom (1848), and reached its peak during the great agrarian crisis at the end of the same century. By the de-

10 Zahvaljujući unutarnjoj organizaciji porodičnih zadruga Vojna krajina mogla je dati i do pet puta više vojnika u odnosu na jediničnu površinu s jednakim brojem stanovnika ostalih austrijskih zemalja. Stoga joj je vojna uprava posvećivala veliku pozornost; od početka je podupirala i još od 1630. priječila diobu zadruga, a od početka 19. stoljeća i zakonski je reguliran život kućnih zadruga (Temeljni krajiški zakon iz 1807. i 1850. godine) (usp. Pavličević, 1984).

10 Thanks to the internal organisation of familial cooperatives, the Military Frontier was able to provide up to five times as many soldiers in relation to surface areas in other Austrian lands with a similar number of inhabitants. Due to this, military administration gave it great attention; from the start it supported, and from 1630 prevented the division of cooperatives, and from the beginning of the 19th century lives of household cooperatives were legally regulated (Basic frontier law from 1807 and 1850) (See also: Pavličević, 1984).

kapitalizma, koji je dokinuo staru autarkičnu proizvodnju u seoskim kućanstvima i zamijenio je robno-novčanim odnosima, takve zajednice postupno su sve više nestajale, tako da su do sredine 20. stoljeća zadruge u Hrvatskoj potpuno iščezle.

Drugi oblik zajednice na tragu zadružnih organizacija koji se razvio u uvjetima tradicionalnoga gospodarstva bile su svećeničko-svjetovalne bratovštine. Osnivali su ih svećenici koji su poticali stvaranje takvih udruga, u duhu kršćanstva i načela uzajamnosti i solidarnosti. Ti su oblici zajedništva imali čvrstu organizacijsku strukturu utemeljenu na pisanim pravilima. Iako datiraju od 9. stoljeća, snažniji polet doživljavaju od 13. stoljeća, s pojavom franjevačkoga i dominikanskoga reda. Uglavnom su osnivane u dalmatinskim gradovima (Zadar, Dubrovnik, Split), a u manjoj mjeri i u unutrašnjosti zemlje (Zagreb). Najzorniji je primjer takva oblika zajedništva svećeničko-svjetovalna zadruge u pustinji Blaca na otoku Braču. Osnivali su je svećenici glagoljaši iz Poljica (zaleđe Splita), koji su se pred osmanlijskim prodorima sklonili na otok Brač. Godine 1590. osnovali su družbu, otvorenu i za svjetovne osobe, i to na kršćanskim načelima – uzajamnosti, ravnopravnosti i moralnosti. Djelovala je na osnovi pisanih pravila (*Pravilnik uprave svjetovno-svećeničkog stališa*) (Mataga, 2014, 27). Iako je očito da je ova udruga već tada anticipirala neka zadružna načela koja će baštiniti i suvremeni zadružni pokret, ne može se smatrati klasičnom zadružnom organizacijom. Pod utjecajem prosvijećenoga apsolutizma i Francuske revolucije, a potom i modernizacijskih procesa, djelovanje bratovština osjetno je suženo, tako da je od početka 19. stoljeća uglavnom svedeno na crkvene okvire.

2) Razvoj modernoga poljoprivrednoga zadruge

Moderni zadruge na hrvatskim se prostorima počelo razvijati nakon raspada feudalizma, od sredine 19. stoljeća. Taj proces započeo je ukidanjem kmetstva (1848.), a intenzivirao se jačanjem kapitalističkoga društveno-ekonom-

velopment of capitalism, which abolished old autarchic production in village households and replaced it with the paradigm of exchange of money for goods and services, these types of collectives began disappearing, and by the mid-20th century cooperatives in Croatia had completely vanished.

The second form of collective organisation which developed under the conditions of traditional economics were the fraternities of priests and lay people. They were founded by priests in the spirit of Christianity and the principles of solidarity and togetherness. These types of collectives had a rigid organisational structure, based on written rules. Although they were first observed starting in 9th century, these organisations experienced stronger development starting in the 13th century alongside the emergence of the Franciscan and Dominican orders. They were mainly founded in Dalmatian cities (Zadar, Dubrovnik, Split), and to a lesser extent in the interior of the country (Zagreb). The most distinct example of a fraternal collective of priests and lay people is in the Blaca desert on the island Brač. Founded by priests – glagolytes from Poljica (in the hinterland of Split), who fled to Brač ahead of the advance of the Ottoman Empire. A society also open to lay people was founded in 1590, upon Christian principles – reciprocity, equality, and morality. They conducted themselves on the basis of written rules (*Rulebook for administration of the priestly order*) (Mataga, 2014, 27). Although, evidently, this association was already anticipating some cooperative principles which would become the basis for the contemporary movement, it cannot be understood as a classic cooperative organisation. Under the influence of enlightened absolutism and the French Revolution, as well as the subsequent processes of modernisation, the activities of fraternities were visibly narrowed, such that by the beginning of the 19th century, fraternities acted, by enlarge, within the framework of the church.

2) Development of modern agricultural cooperatives

Modern cooperatives in Croatian territory began to develop after the collapse of feudalism, beginning in the mid-19th century. This process began with the abolishment of serfdom (1848), and intensified alongside the strengthening of the capitalistic

skog sustava. Razvoj kapitalizma u tadašnjoj Habsburškoj Monarhiji (do 1867.), odnosno kasnijoj Austro-Ugarskoj, zahvatio je sve industrijske grane, promet (željeznica, parobrodarstvo) i poljoprivredu (stvaranje veleposjeda). To je uzrokovalo nastanak sve snažnijih bankarskih institucija, ali i dovelo do razvoja tržišta robe i kapitala.

U takvim izmijenjenim društveno-ekonomskim i političkim prilikama seljačka gospodarstva proživljavala su duboku ekonomsku krizu koja je doživjela vrhunac u razdoblju velike agrarne krize 1873. – 1895. (usp. Bićanić, 1937). Zbog ubrzana raspadanja porodičnih zadruga povećavao se broj sitnih seljačkih gospodarstava koja su se morala zaduživati, i to kod lihvara jer su štedionice i banke bile usmjerene prema bogatim slojevima stanovništva. Da bi barem donekle zaštitili svoj ekonomski položaj u uvjetima takva, polarizirana, društveno-ekonomskog razvoja, seljaci su prihvatili zadružne ideje koje su dolazile iz razvijenih europskih zemalja.

U proteklih nešto više od 150 godina postojanja poljoprivredno zadrugarstvo u Hrvatskoj doživljavalo je značajne promjene, pulsirajući između povremenih uspona i padova. S obzirom na organizacijsku formu, sadržaj i opseg aktivnosti te utjecaj na ruralni razvoj moguće je izdvojiti pet uvjetno homogenih razdoblja njegova razvoja: a) od osnivanja prve zadruge 1864. do 1918. godine, b) između Prvoga i Drugoga svjetskog rata, c) od Drugoga svjetskog rata do hrvatskoga osamostaljenja 1990. godine, d) tranzicijsko razdoblje, od 1990. do 2013. godine i e) suvremeno razdoblje, od 2013. do danas.

a) Poljoprivredno zadrugarstvo od osnivanja prve zadruge (1864.) do 1918. godine

U razdoblju osnivanja prvih modernih zadržanih organizacija, početkom druge polovice 19. stoljeća, Hrvatska se nalazila u okviru Habsburške Monarhije. Upravno-teritorijalnom, a potom i političko-teritorijalnom reorganizacijom te složene državne tvorevine, mijenjao se naziv i političko-pravni status pojedinih dijelova hrvatskoga teritorija.

socio-economic system. The development of capitalism in the Habsburg Monarchy (until 1867), i.e. in later Austria-Hungary, encompassed all branches of industry, transport (railroads, shipping), and agriculture (the creation of large holdings). This caused the emergence of ever stronger banking institutions, but also brought about the development of a market for goods and capital.

Under such turbulent socio-economic and political conditions, agricultural holdings underwent a deep economic crisis, which reached its peak during the era of the great agrarian crisis (1873-1895) (See also: Bićanić, 1937). Due to the fast collapse of familial cooperatives, the number of tiny agricultural holdings which had to go into debt with predatory money lenders grew, because the savings institutions and banks directed their attentions toward the richer strata of the population. To be able to, at least, partially protect their economic positions under such polarised socio-economic conditions, peasants accepted cooperative ideas which came from more-developed European countries.

Throughout their more than 150 years of existence, agricultural cooperatives in Croatia have undergone many significant changes, pulsating between temporary waxing and waning. With regard to organisational form, array and volume of activity, and influence on rural development it is possible to single out five relatively homogenous periods of their development: a) from the founding of the first cooperative in 1864 until 1918; b) between the First and Second World Wars; c) from the Second World War until Croatian independence in 1990; d) the transition period – from 1990 to 2013; and e) the contemporary period – from 2013 to present day.

a) Agricultural cooperatives from the founding of the first cooperative (1864) until 1918

In the era of the founding of the first modern cooperative organisations, the beginning of the second half of the 19th century, Croatia was under the rule of the Habsburg Monarchy. Under the administrative-territorial and political-territorial reorganisation of that complex state, the names, legal status, and political status of individual parts of Croatian territory were changed. The continental part of

Kontinentalni dio Hrvatske, Hrvatska i Slavonija, zajedno s Ugarskom (čiji su sastavni dio bili Baranja i Međimurje) te Rijeka s okolicom uključene su u ugarski dio Carstva, Istra je ustrojena kao dio Austrijskoga primorja, dok je Dalmacija bila poseban politički teritorij u okviru austrijskoga dijela dvojne Monarhije. Takvo ustrojstvo i razvoj pojedinih dijelova nacionalnoga teritorija u okviru različitih političko-teritorijalnih cjelina posljedično se odrazilo i u dinamici, načinu organiziranja i razvoju njihova zadrukarstva.

Prva zadruga modernoga tipa u Hrvatskoj utemeljena je u Dalmaciji (Korčula, 1864.), svega 20 godina nakon prve zadruge u Europi (Engleska, 1844.). Naime, nakon pada Napoleona odredbama Bečkoga kongresa (1815.) ta je pokrajina bila ustrojena kao posebna krunska zemlja Habsburške Monarhije. S obzirom na složene društvene odnose i teške ekonomske prilike Austrija je od nje nastojala stvoriti gospodarski aktivnu zemlju. Takve prilike utjecale su na razmjerno brzo prihvaćanje i širenje ideje zadrukarstva u tom dijelu Hrvatske.

Prve zadruge u Dalmaciji bile su štedno-kreditnoga tipa.¹¹ Tako je i zadruga u Korčuli, čiji su osnutak i djelovanje snažno utjecali na razvoj zadrukarstva u toj regiji, imala naziv *Blagajna uzajamne vjeresije*. Tek koncem 19. i početkom 20. stoljeća zadružni se pokret snažnije razmahao pod vodstvom Zemaljskoga odbora za zadrukarstvo sa sjedištem u tadašnjem glavnom gradu Dalmacije – Zadru. Uz njega, zadruge u tom razdoblju utemeljuje i *Zadružna zveza* iz Ljubljane. Do 1907., kada je osnovan *Zadružni savez Dalmacije*, u regiji je djelovalo više od 100 zadruga (1906. godine – 136 zadruga). Broj zadruga znatno se povećao do Prvoga svjetskog rata (1911. godine – 394 zadruge), ali i tijekom rata jer su zadruge i *Zadružni savez Dalmacije* preuzeli opskrbu pučanstva svim potrepnostima (Mataga, 2014, 68–74).

Croatia, Croatia and Slavonia, together with Hungary (of which Baranja and Međimurje were constituent parts), and Rijeka with its surroundings were included in the Hungarian part of the empire; while Istria was organised as part of the Austrian littoral, and Dalmatia was a special political territory in the framework of the Austrian part of the Dual-Monarchy. These divisions and the development of individual parts of national territory in the framework of different political-territorial wholes, was also consequently reflected in the dynamic, the method of organisation, and development of its cooperatives.

The first cooperative of the modern variety in Croatia was founded in Dalmatia (Korčula, 1864), only 20 years after the first cooperative in Europe (England, 1844). Namely, after the fall of Napoleon, by the decisions of the Congress of Vienna (1815), that area was regarded as a special crown country of the Habsburg Monarchy. With regard to complex social relations and difficult economic conditions, Austria tried to economically activate Dalmatia. Such conditions influenced the relatively fast acceptance and spread of the idea of cooperatives in that part of Croatia.

The first cooperatives in Dalmatia were of the savings-credit type.¹¹ The same went for the cooperative on Korčula, whose foundation and activity strongly influenced the development of cooperatives in the region, and which bore the name: the Cashier of Mutual Credits. Only at the end of the 19th century and the start of the 20th, the cooperative movement grew stronger under the leadership of the Land Committee for Cooperatives from its seat in what was then the capital of Dalmatia – Zadar. Alongside this, cooperatives in that period were also founded by the Cooperative Association from Ljubljana. By 1907, when the Cooperative Alliance was founded in Dalmatia, there were over 100 cooperatives active in the region (136 cooperatives in 1906). The number of cooperatives significantly increased by the First World War (394 cooperatives in 1911), and also during the War, because cooperatives and the Cooperative Alliance of Dalmatia took responsibility for supplying the people with goods (Mataga, 2014, 68–74).

11 Takve zadruge ustrojene su u skladu s načelima Friedricha Wilhelma Raiffeisena, osnivača njemačkoga poljoprivrednog zadrukarstva. Temeljele su se na postulatu da zadrukarstvo služi općem civilizacijskom napretku i da je izvan svake politike te na 7 izvornih zadružnih načela. Svrha takvih kreditnih zadruga bila je da se seljacima osiguraju što povoljniji krediti te time pomogne unaprijediti njihovu proizvodnju. Pozitivni gospodarski učinci prvih takvih zadruga jačali su interes za osnivanje novih zadruga diljem Dalmacije. Ovaj sustav kreditnoga zadrukarstva imao je golem utjecaj na razvoj zadrukarstva, kako u Dalmaciji tako i na širem području Hrvatske (Mataga, 2014).

11 Such cooperatives were directed in accordance with the principles of Friedrich Wilhelm Raiffeisen, the founding father of German agricultural cooperatives. They were based on the postulate that cooperatives serve for the general advancement of civilisation, that they are outside of all politics, and on seven main cooperative principles. The purpose of these credit cooperatives was to ensure favourable credits to peasants, and with that to help advance their production. The positive economic results of the early cooperatives strengthened interest in starting new cooperatives throughout Dalmatia. This system of credit cooperatives had a huge influence on the development of cooperatives in both Dalmatia and the wider area of Croatia (Mataga, 2014).

Za razliku od Dalmacije, u Hrvatskoj i Slavoniji zadruge se počinju osnivati tek početkom 20. stoljeća, nakon što je na katoličkom kongresu 1900. godine bila pripremljena i pokrenuta sveobuhvatna aktivnost i osnovan „Promicateljski odbor za osnivanje *raiffeisenovih zadruga*”. U odboru je aktivno djelovao i Antun Radić. Dvije godine poslije osniva se i Hrvatska poljodjelska banka, koja okuplja sve hrvatske seljačke zadruge. Zahvaljujući tomu već 1910. u Hrvatskoj je djelovalo 238 zadruga s 35 898 članova. To su bile kreditne zadruge koje su kreditirale svoje članove, najviše za kupnju zemlje (34 %), otplatu starih dugova s lihvarskim kamatama (30 %), gradnju i popravak kuća (10 %), dok je samo 25 % ukupnih kreditnih sredstava utrošeno u gospodarske svrhe (nabava stoke, strojeva i dr.) (Vučković i dr., 1956/1957, 337; prema Mataga, 2005, 25).

Početkom 1911. utemeljena je Središnja sveza hrvatskih seljačkih zadruga, kao savez koji je u suradnji s bankama usmjeravao rad hrvatskih seljačkih zadruga i proširivao njihovu djelatnost. Druga skupina zadruga u Hrvatskoj i Slavoniji djelovala je u sastavu Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva.¹² Zadruge toga društva bitno su se razlikovale od hrvatskih seljačkih zadruga jer su se bavile opskrbom sela poljoprivrednim potrepštinama i prodajom poljoprivrednih proizvoda svojih članova. Treća skupina zadruga bile su zadruge Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga u Zagrebu koje je podupirala Srpska banka, osnovana 1905. godine. Sva tri zadružna saveza okupljala su zadruge s neograničenim jamstvom. Do Prvoga svjetskog rata u Hrvatskoj i Slavoniji sveukupno je djelovalo oko tisuću takvih zadruga, s gotovo 150 000 zadrugara (Mataga, 2014, 53).

Opće gospodarsko-socijalne prilike u Istri bile su slične onima u Dalmaciji, ali se zbog specifičnih društveno-političkih okolnosti zadruge počinju osnivati tek od početka 20. stoljeća. Tomu je doprinio osnutak Gospodarske sveze za Istru 1903. godine u Puli, koja je objedinjavala rad svih zadru-

Unlike in Dalmatia, cooperatives in Croatia and Slavonia were not founded until the beginning of the 20th century, after the Promotional Committee for Founding Raiffeisen's Cooperatives was founded and comprehensive activities set into motion by the Catholic Congress in 1900. Antun Radić actively participated in the committee. Two years later, the Croatian Agricultural Bank, which gathered all the Croatian peasant cooperatives, was founded. Due to this, by 1910 there were already 238 cooperatives with a total of 35 898 members active in Croatia. These were credit cooperatives which credited their members, mostly for purchasing land (34%), paying off old debts with predatory interest rates (30%), house construction and repair (10%), and only 25% of the total credit funds were spent for economic reasons (buying cattle, machinery, etc.) (Vučković et al., 1956/1957, 337 as cited in Mataga, 2005, 25).

At the start of 1911 the Central Association of Croatian Peasant Cooperatives was founded, as an alliance which would work in concert with banks to direct the work of Croatian peasant cooperatives and spread their activities. The second group of cooperatives in Croatia and Slavonia acted within the area of the Croatian-Slavonian Economic Society.¹² Cooperatives of that society differed significantly from Croatian peasant cooperatives, because they concerned themselves with supplying villages with agricultural necessities, and selling the agricultural products of their members. The third group of cooperatives were those in the Alliance of Serbian Agricultural Cooperatives in Zagreb, which were supported by the Serbian Bank, founded in 1905. All three cooperative alliances gathered cooperatives together by unlimited liability. Until the First World War, there were around 1000 cooperatives with a combined 150 000 members active in Croatia and Slavonia (Mataga, 2014, 53).

General socio-economic conditions in Istria were similar to those in Dalmatia, but, due to specific socio-political circumstances, cooperatives began to be founded around the start of the 20th century. The founding of the Economic Alliance for Istria, in 1903 in Pula, which united the work of all the cooperatives in the region, contributed to this. Until the First World War, nearly half of

¹² Društvo je osnovano 1841. godine, a reorganizirano 1906. godine, od kada se njegove podružnice pretvaraju u zadruge s ograničenim jamstvom, a Društvo djeluje kao savez zadruga.

¹² The society was founded in 1841, and reorganised in 1906, when its branches were transformed into cooperatives with limited liability, and the society acted as an alliance of cooperatives.

ga u regiji. Do Prvoga svjetskog rata gotovo polovicu ukupnoga broja zadruga činile su kreditne zadruge. Zahvaljujući njihovoj djelovanju smanjene su visoke lihvarske kamate, tako da su seljaci mogli uzimati kredite i za unaprjeđenje proizvodnje. Dvije petine zadruga bile su gospodarske, a djelovale su kao nabavno-prodajne. Osminu zadruga činile su specijalizirane proizvođačko-prerađivačke zadruge (vinarske, mljekarske). Do 1914. u Istri je sveukupno djelovalo oko 140 zadruga.

Ukupno uzevši, razdoblje do Prvoga svjetskog rata obilježeno je stalnim usponom zadrugarstva u Hrvatskoj, praćenim porastom broja zadruga i zadrugara.¹³ Takve, štedno-kreditne, zadruge imale su iznimno pozitivan utjecaj na razvoj poljoprivrede, a povezano s tim i modernizaciju hrvatskoga sela do Prvoga svjetskog rata.

b) Poljoprivredno zadrugarstvo između dvaju svjetskih ratova

Razdoblje između dvaju svjetskih ratova obilježeno je kontinuitetom zadružnoga djelovanja, pri čemu su zadruge zadržale izvorna načela zadrugarstva. Iako je nakon Prvoga svjetskog rata Hrvatska izašla iz jedne državne zajednice (Austro-Ugarska) i ušla u drugu (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, koja je 1929. promijenila ime u Kraljevina Jugoslavija), uvjeti za razvoj zadrugarstva nisu se bitno promijenili. Gotovo u cijelom tom razdoblju, do 1937. godine, primjenjivan je austrijski zakon o zadrugama iz 1873. godine. Stoga su zadruge i nadalje imale relativno snažan utjecaj na razvoj poljoprivrede i sela.

U međuratnom razdoblju u Hrvatskoj je djelovalo nekoliko zadružnih saveza koji su okupljali različite tipove zadruga: Središnji savez hrvatskih seljačkih zadruga u Zagrebu, Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo (kao središnja zadruga u Zagrebu), Zadružni savez Dalmacije i Savez srpskih zemljoradničkih zadruga.

U razdoblju velike i agrarne krize 1928. – 1934. cijene poljoprivrednih proizvoda osjetno su pale,

the total number of cooperatives were credit cooperatives. Due to their activities, the interest rates of predatory money lenders were reduced, so peasants were able to also take loans to advance their production. Two-fifths of the cooperatives were economic, and acted as buying-selling cooperatives. One eighth of the cooperatives consisted of specialised production-processing cooperatives (wineries, dairies). Until 1914 there were around 140 active cooperatives in Istria.

Altogether, the period leading up to the First World War was characterised by the constant rise of cooperatives in Croatia, accompanied by the growth of the number of cooperatives and their members.¹³ Such savings-credit cooperatives had an exceptionally positive influence on the development of agriculture, and the related modernisation of the Croatian village until the First World War.

b) Agricultural cooperatives in the inter-war period

The inter-war period is characterised by a continuity of cooperative activity, where cooperatives held to the main cooperative principles. Although, after the First World War, Croatia left one grouping of nations (Austria-Hungary) to become part of another (the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, which in 1929 changed its name to the Kingdom of Yugoslavia), the conditions for the development of cooperatives had not meaningfully changed. The Austrian law on cooperatives from 1873 was in effect for nearly the entire period, up to 1937. This influenced the cooperatives retaining their relatively strong influence on the development of agriculture and villages.

In the inter-war period in Croatia there were several active cooperative alliances which gathered different types of cooperatives: the Central Alliance of Croatian Peasant Cooperatives in Zagreb; the Croatian-Slavonian Economic Society (as the central cooperative in Zagreb); the Cooperative Alliance of Dalmatia; and the Alliance of Serbian Agricultural Cooperatives.

¹³ U Hrvatskoj je početkom 20. stoljeća bilo više stotina takvih štedno kreditnih institucija, osobito u Istri i Kvarneru. Uspostavom Države SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije, bile su zaustavljene, a u socijalističkoj Jugoslaviji zapravo likvidirane (Stipetić, 2005b, 46).

¹³ In Croatia, at the beginning of the 20th century, there were several hundred such savings-credit institutions, especially in Istria and Kvarner. They were suspended under the State of Slovenes, Croats, and Serbs, and the Kingdom of Yugoslavia, and practically liquidated under Socialist Yugoslavia (Stipetić, 2005b, 46).

što je pogoršalo ekonomsko stanje sela, zadruga i zadružnih saveza. Seljaci su se sve više zaduživali, pa su morali prodati zemlju da bi mogli vraćati dugove. Teško opće stanje i nelikvidnost širokoga sloja poljoprivrednika potrajali su do 1936., kada je donesena Uredba o likvidaciji seljačkih dugova. Velika agrarna kriza pogodila je i aktivnost postojećih zadružnih saveza, tako da su u tom razdoblju osnovane brojna nova zadružna udruženja. U takvim je prilikama najveći utjecaj na selo i poljoprivredno zadrugarstvo imala Agrarna banka – državna banka koja je raspolagala namjenskim sredstvima iz posebna fonda za pomoć zadrugama i kreditirala zadruge. Pritom su po zastupljenosti prednjačile proizvođačke, štedno-kreditne i nabavno-prodajne zadruge.

Velik broj zadružnoga članstva bio je i rezultat aktivnosti Hrvatske seljačke stranke.¹⁴ Ona je 1935. osnovala zadružni pokret pod nazivom „Gospodarska sloga”, koja je znatno pridonijela brzom institucionalizaciji zadrugarstva i omasovljenju zadružnoga članstva do kraja 1930-ih godina.¹⁵ Djelatnost Gospodarske sloge bila je izrazito opsežna; obuhvaćala je gotovo sve aspekte seoskoga gospodarstva, ali i modernizaciju sela (između ostaloga, promovirala je i inicirala elektrifikaciju

In the period of great and agrarian crisis, from 1928 to 1934, the prices of agricultural products dramatically fell, which worsened the economic standing of villages, cooperatives, and cooperative alliances. Peasants went further into debt, and had to sell land to be able to pay it off. The difficult general status and the lack of liquidity in the wider agricultural population lasted until 1936, when the Bylaw on the Liquidation of Peasant Debt was passed. This great agrarian crisis also struck the activities of existing cooperative alliances, such that there were many new cooperative associations founded in the period. Under such conditions, the Agrarian Bank had the greatest influence on the village and on agricultural cooperatives – this was a state bank which made available funds from a special fund, intended for helping and crediting cooperatives. According to representation, production, savings-credit, and buying-selling cooperatives were predominant.

A large number of cooperative membership was the result of the activities of the Croatian Peasant Party.¹⁴ In 1935, the party founded a cooperative movement called the Economic Concord, which contributed significantly to the speedy institutionalisation of cooperatives as well as increasing the quantity of cooperative members toward the end of the 1930s.¹⁵ The activity of the Economic Concord was quite wide; including nearly all aspects of village

14 Braća Antun i Stjepan Radić dali su velik doprinos razvoju hrvatskoga zadrugarstva. Oni 1904. osnivaju Hrvatsku pučku seljačku stranku koja politička pitanja ne dijeli od gospodarskih, posebno onih koja se odnose na selo i seljaka. Najprije su podržali vjersijske zadruge, a potom i sve druge oblike zadrugarstva (zahvaljujući i tomu štedno-kreditno zadrugarstvo napredovalo je brže nego ostale financijske institucije). Zadrugarstvo je bilo osnovna poluga njihova gospodarskoga programa. Seljački politički pokret braće Radić u gospodarskom je smislu bio zadružni pokret. U njihovo vrijeme, vrijeme prevlasti kapitala, nije bilo moguće zamisliti opstanak i razvoj seljaštva bez zadruga (Mataga, 2006, 28).

14 The brothers, Antun and Stjepan, Radić gave a great contribution to the development of Croatian cooperatives. In 1904, they founded the Croatian Peoples' Peasant Party, which did not separate political issues from the economic ones, specifically as it pertained to the village and to peasants. They first supported credit cooperatives, and then all other forms of cooperatives (due also to this, savings-credit cooperatives advanced faster than other types of financial institutions). Cooperatives were the foundation of their economic programme. The peasant political movement of the brothers' Radić was, in economic terms, a cooperative movement. In their time, a time lead by capital, it was not possible to imagine the development of the peasantry without the help of cooperatives (Mataga, 2006, 28).

15 Gospodarska sloga osnovana je kao zadruga s ograničenim jamstvom, ali se bitno razlikovala od svih ostalih tipova zadruga u tadašnjoj državi i svijetu. Za razliku od ostalih tipova zadruga (koje su u Europi bilo poznate pod nazivom *kooperativa* i bile su politički više-manje nezavisne gospodarske organizacije) ona je proistekla iz jednoga nacionalnog i društvenog pokreta, kojemu je na čelu bila politička stranka. Zahvaljujući tomu ona je za nepune tri godine postojanja brojila četvrt milijuna organiziranih članova, što mnogi kooperativi nisu postigli za 40 do 50 godina rada (Šute, 2010). Osim toga, Gospodarsku slogu karakterizirala je i specifična organizacijska forma i način upravljanja. Imala je samo jednu poslovnu ustanovu, Središnjicu, dok su umjesto mjesnih zadruga postojali odbori na čelu s povjerenikom, kojega su birali članovi Gospodarske sloge. Ti povjerenici s odborima „predstavljali su u svim gospodarskim akcijama kopču i vezu između Središnjice i naroda” (Šute, 2010, 111). Po tome se razlikovala od klasičnih zadruga, prelazeći okvire zadruga kakve su postojale na prostoru Kraljevine Jugoslavije i međuratne Europe.

15 The Economic Concord was founded as a limited liability cooperative, but it differed significantly from all other types of cooperatives found in the country and the world at the time. As opposed to other types of cooperatives (which were, more or less, politically-independent economic organisations in Europe), the Concord stemmed from a specific national and social movement, with a political party at its head. Due to this, it counted a quarter of a million organised members inside of its first three years of existence, which most cooperatives were unable to achieve in 40 to 50 years of activity (Šute, 2010). That aside, the Economic Concord was also characterised by a specific form of organisation and method of administration. It had only one business institution, the Headquarters, and instead of local cooperatives, there were committees with head representatives, who were chosen by the members of the Economic Concord. These representatives and their respective committees “represented the lynch-pin in the relationship between the Headquarters and the people, in all economic actions” (Šute, 2010, 111). In this way, it differed from classic cooperatives, i.e. they acted outside of the framework of cooperatives as they existed in the Kingdom of Yugoslavia and in inter-war Europe.

ruralnih područja) (Šute, 2010, 437). Zahvaljujući takvim, sveukupno povoljnim, okolnostima za razvoj i djelovanje zadrugarstva u međuratnom razdoblju 1938. godine u Hrvatskoj je djelovalo ukupno 13 revizijskih saveza u kojima je bilo udruženo 2300 zadruga s čak 451 469 zadrugara (Mataga, 2014, 85). Takvo stanje potrajalo je do početka rata, odnosno do travnja 1941. godine, kada su – nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske – zabranjene sve političke stranke, uključujući i Hrvatsku seljačku stranku, i sve organizacije koje su djelovale u sklopu hrvatskoga seljačkog pokreta (Šute, 2010, 437).

c) Poljoprivredno zadrugarstvo od Drugoga svjetskog rata do osamostaljenja Hrvatske 1990. godine

U ovom, manje od pola stoljeća dugom razdoblju poljoprivredno zadrugarstvo Hrvatske proživjelo je dinamične promjene koje su korespondirale s pulsiranjem tadašnjega društveno-političkog sustava. Uzroci i značajke tih promjena detaljnije su izloženi u iscrpnom pregledu zadrugarstva povodom njegove 150. obljetnice (Mataga, 2014), iz kojega ćemo izdvojiti neke najvažnije naglaske.

Promjenom političkoga režima 1945. godine temeljno su izmijenjeni uvjeti društveno-gospodarskoga razvoja Hrvatske. To je uzrokovalo korjenite promjene u svim segmentima sustava, uključujući i njezinu tadašnju najvažniju gospodarsku granu – poljoprivredu. S obzirom na svoju ideološku utemeljenost društveno-ekonomski sustav jugoslavenskoga socijalizma bio je u suprotnosti s afirmacijom privatnoga vlasništva i izvornoga zadrugarstva. Za borbu protiv tih institucija kapitalističkoga sustava u toj ranoj fazi nova vlast preuzela je i primijenila etatističko-dogmatski pristup po uzoru na sovjetski model socijalizma. Dogmatski pristup prema agraru i zadrugarstvu vidljiv je iz stava da su zadruge u kapitalizmu bile instrument kapitalističke eksploatacije, dok će u socijalizmu pružati pomoć sitnim i srednjim seljacima te na taj način jačati socijalistički državni sektor i socijalističke agrarne odnose na selu. Izložena stajališta bila su uporišta svih društvenih i gospodarskih procesa koji su obilježili poslijeratnu agrarnu po-

economies, as well as the modernisation of the village (among other things, promoting and initiating electrification in rural areas) (Šute, 2010, 437). Owing to such altogether desirable circumstances for development and cooperative activity in the inter-war period, there were 13 auditing alliances with a total of 2300 cooperatives, boasting a total of 451 469 members active in Croatia in 1938 (Mataga, 2014, 85). This status lasted until the outbreak of the War, i.e. April, 1941, after the creation of the Independent State of Croatia (NDH) – which banned all political parties, including the Croatian Peasant Party, and all organisations active within the scope of the Croatian peasant movement (Šute, 2010, 437).

c) Agricultural cooperatives from the Second World War until Croatian independence in 1990

In this period, which lasted less than 50 years, Croatian cooperatives went through dynamic changes which corresponded with the fluctuations of the socio-political system of the time. Causes and characteristics of these changes were thoroughly displayed in the detailed overview of cooperatives on the occasion of their 150th anniversary (Mataga, 2014). Several of the most important sections of the overview will be given.

The change of the political regime in 1945 fundamentally changed the conditions for socio-economic development in Croatia. This caused thorough changes in all segments of the system, also including the most important economic branch of the time – agriculture. With regard to its ideological basis, the socio-economic system of Yugoslavian socialism opposed private ownership and cooperatives. In the battle against those institutions of the capitalist system, in this early phase, the new government took and applied an etatistic-dogmatic approach based on the Soviet model of socialism. The dogmatic approach toward the land and cooperatives alike is visible from the attitude that cooperatives were instruments of capitalist exploitation under capitalism, while, under socialism, their role would be to offer aid to small and middle-sized farmers, strengthening the socialist state sector and socialist agricultural relations in the countryside. The displayed attitudes were found in all social and economic processes which characterised post-war agrarian politics, peas-

litiku, seljaštvo i poljoprivredno zadrugarstvo bez obzira na to što je i takva politika u nekim razdobljima pridonosila rastu proizvodnje i životnoga standarda seljaka (Mataga, 2014, 108).

U skladu s takvim stajalištima već je u kolovozu 1945. usvojen *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji* kojim je potaknuta temeljita reorganizacija tadašnje najvažnije gospodarske grane – poljoprivrede. Temeljem toga zakonskog akta provedene su opsežne mjere nacionalizacije, odnosno eksproprijacije imovine. U okviru toga oduzet je „višak zemlje” svih veleposjeda čija je ukupna površina prelazila 45 ha poljoprivrednoga, odnosno – ovisno o području – 25 do 35 ha obradivoga zemljišta, što je postao novi zemljišni maksimum za seljačka gospodarstva. Također, nacionalizirana je i zemlja srednjih i sitnih vlasnika koji je obrađuju putem zakupa ili najamne radne snage te zemljišni posjedi bez vlasnika i pravnoga nasljednika. Gotovo polovica tako stvorena zemljišnoga fonda dodijeljena je bezemljašima i sitnim seljacima (prosječno ispod tri hektara po gospodarstvu), dok je nešto manje od polovice dodijeljeno državnim i zadružnim dobrima. Prosječna površina dodijeljenoga zemljišta bila je ispod tri hektara (Mataga, 2014, 108).

Strateški je cilj poslijeratne Jugoslavije bila industrijalizacija (organski povezana s urbanizacijom). Budući da je tadašnja Hrvatska bila pretežno agrarna zemlja (oko 63 % njezina stanovništva činili su poljoprivrednici), inicijalnu akumulaciju mogla je dati jedino poljoprivreda. Kapital se osiguravao disparitetom cijena između poljoprivrednih i industrijskih proizvoda, i to na štetu poljoprivrede. S tim u vezi uvedena je direktivna otkupna politika, tj. prisilni otkup birokratski određene količine poljoprivrednih proizvoda od seljaka po znatno nižim cijenama od tržišnih za potrebe prvobitne akumulacije kapitala.

Izložene korjenite promjene u poljoprivredi neposredno su se odrazile u načinu organiziranja i djelovanju zadruga. Tako je *Osnovnim zakonom o zadrugama* 1946. godine pokrenut proces prisilne kolektivizacije, odnosno obveznoga udruživanja seljaka u tzv. „seljačke radne zadruge” po uzoru na sovjetske kolhoze. Time je zadrugarstvo izgubilo svoja temeljna obilježja i izvorna zadružna načela na kojima je do tada djelovalo. Unatoč nastojanjima

antrij, and agricultural cooperatives; regardless of the fact that such politics also brought about growth of production and the living standards in the village in some periods (Mataga, 2014, 108).

In accordance with such stances, the *Law on Agrarian Reform and Colonisation* was enacted in August of 1945, which began the fundamental reorganisation of agriculture – the most important branch of the economy at the time. Based on this legal act, wide measures of nationalisation were carried out, i.e. expropriation of property. Within the framework of this, all “excess lands” of all large holdings, whose total area exceeded 45 ha of agricultural land, i.e., dependent on the area, 25 to 35 ha of cultivated land (which had become the new maximum land for agricultural holdings) were confiscated. Also, lands of mid to low-sized owners who used it by way of lease or rented work force, or lands without owners or proper heirs were nationalised. Nearly half of the land fund created in this way was divided among the un-landed and small farmers (on average, less than three hectares per holding), while a little under half was divided among state and cooperative holdings. The average area of the given land parcels was less than three hectares (Mataga, 2014, 108).

The strategic goal of the post-war Yugoslavia was rapid industrialisation (organically connected to urbanisation). Being that Croatia was, at that point, an overwhelmingly agrarian country (around 63% of its population was made up by agricultural population), the initial accumulation was able to be provided only by agriculture. Capital was ensured via disparities in prices between agricultural and industrial products, at the expense of agriculture. In connection with this, a directive policy on buying, i.e. the forced purchase of a bureaucratically-ordained amount of agricultural products from villagers at significantly lower than market prices, was enacted to secure the needed capital.

These fundamental changes in agriculture were directly reflected in the way cooperatives were organised and operated. Thus, the forced process of collectivising cooperatives was begun by the *Basic Law on Cooperatives* of 1946, whereby farmers were obligated to become members of so-called “farmer working cooperatives” following the Soviet *kolkhoz* model. With this, cooperatives lost their basic characteristics and original cooperative principles upon which they had acted up to that point. Despite the efforts of the government, over time,

vlasti s vremenom su sve više dolazile do izražaja slabosti takva načina organizacije poljoprivredne proizvodnje. Niska proizvodnost rada, nemotiviranost i otpori proizvođača sve su više otkrivali za-blude kolektivizacije.¹⁶ To je, potaknuto i političkim raskolom između tadašnje Jugoslavije i Sovjetskoga saveza, naposljetku uzrokovalo slom navedene po-litike. *Uredbom o imovinskim odnosima i reorgani-zaciji seljačkih radnih zadruga* iz 1953. godine te su zadruge rasformirane. Potom je ukinut i zemljišni maksimum iz 1945. godine i smanjen na samo 10 hektara. Površine iznad toga novog maksimuma nacionalizirane su i dodijeljene državnim dobrima i zadrugama. I taj zakon imao je dugoročno nepo-voljne učinke za razvoj poljoprivrede jer je smanji-vanje zemljišta bilo u suprotnosti s trendom pove-ćanja zemljišta u funkciji podizanja produktivnosti i tržišne konkurentnosti obiteljskih gospodarstva u razvijenijim zemljama Europe (Mataga, 2014, 109).

Iako je kratko trajao, zbog rigidnih metoda pro-vedbe taj poslijeratni model prisilne kolektivizacije ostavio je dubok trag s dalekosežnim posljedicama u razvoju hrvatskoga zadrugarstva i kolektivnoj svi-jesti poljoprivrednika, posebno u kontinentalnim područjima Hrvatske. To se, između ostaloga, očituje i u recentnoj percepciji zadruga i zadrugarstva te posljedičnom nepovjerenju prema takvu obliku udruživanja poljoprivrednih proizvođača.

Nakon sloma kolektivizacije došlo je do znatnih promjena u društvenim i gospodarskim odnosima. Dotadašnji državni socijalizam od početka 1950-ih godina postupno je zamijenjen modelom radničko-ga samoupravljanja. Temeljno je obilježje toga no-vog modela prenošenje određenih uloga iz oblasti organizacije rada i radnih prava s države na radne kolektive. Istovremeno su široko pokrenuti i inten-zivirani procesi industrijalizacije i urbanizacije. Na taj je način inauguriran razvojni koncept dualnoga društva: urbano-industrijskoga, koje se materijalno i vrijednosno promovira, i ruralno-agrarnoga koje se potiskuje (Petak i dr., 2002, 238). To je uzrokovalo i odgovarajuće promjene i u poljoprivredi i za-drugarstvu. U poljoprivredi se počinje primjenjivati

weaknesses of this type of organisation of agriculture production were becoming more obvious. Low work productivity, lack of motivation, and resistance on the part of producers increasingly revealed misconceptions of collectivisation.¹⁶ This, along with the political fallout between Yugoslavia and the Soviet Union, eventually caused the end of such policies. The Bylaw for Property Relations and Reorganisation of Farmer Working Co-operatives of 1953, discontinued such cooperatives. The maximum land allowed in 1945 was also repealed and reduced to 10 hectares. Parcels of land exceeding this size were nationalised and distributed to state holdings and cooperatives. This law also had long-term, undesir-able consequences for the development of agriculture, because the reduction in maximum land parcel size was in opposition to the trend of increase in the size thereof in more-developed European countries – which acted as a function to increase the productivity and market competitiveness of family holdings (Mataga, 2014, 109).

Although it was short-lived, due to rigid methods of carrying out this post-war model of forced collectivisa-tion, deep marks with long-felt consequences were left in the development of Croatian cooperatives and the collective consciousness of agricultural population – es-pecially in the continental areas of Croatia. This, among other things, is also visible in contemporary perceptions of cooperatives and cooperative movements, and in the lack of confidence regarding these sorts of collective ag-ricultural producer organisations.

After collectivisation was abolished, significant changes came about in social and economic relations. The state socialism up to that point, from the start of the 1950s, was exchanged for the model of worker self-management. The basic characteristic of this new model was carrying over certain roles, in the sector of work and work rights organisation, from the state to the work collectives. At the same time, widespread processes of industrialisation and urbanisation were started and intensified. In this way, the development concept of a “dual-society” was inaugurated: urban-industrial, which had material and value-based support; and rural-agrar-ian, which was suppressed (Petak et al., 2002, 238). This also resulted in corresponding changes in agriculture

16 Kolektivizacija se izrazito negativno odrazila u poljoprivrednoj proizvodnji. To potkrepljuje i podatak da je proizvodnja u petogodišnjem razdoblju 1946. – 1950. bila za 22 % niža nego ona u razdoblju 1935. – 1939. (Stipetić, 2005b, 26).

16 Collectivisation was especially negatively reflected in agricultural production. This is supported by the fact that production in the five-year period from 1946 to 1950 was 22% lower than that of the period from 1935 to 1939 (Stipetić, 2005b, 26).

konceptija „socijalističke kooperacije”. Kooperacija je oblik proizvodne suradnje između seljaka (kojima se poštuje njihovo individualno vlasništvo) i socijalističke organizacije, pri čemu vodeću ulogu ima društveni sektor, kao nositelj investicija, ugovaranja i otkupa proizvoda od seljačkih poljoprivrednih gospodarstava. Takvim konceptom, samoupravljanja i kooperacije, tadašnja se Jugoslavija znatno udaljila od projekta državnoga socijalizma koji je vladao u ostalim socijalističkim zemljama (Mataga, 2014, 109).

Osnovni gospodarski subjekt za provedbu kooperacije bile su poljoprivredne zadruge općega tipa.¹⁷ One su bile posrednik između seljaka i banaka te između seljaka i prehrambene industrije. Primjena takva modela dala je značajne rezultate krajem 1950-ih i početkom 1960-ih godina. Država je usmjerila prilična sredstva u zadrugu infrastrukturu, a poljoprivredna je struka bila veoma aktivna u primjeni novih tehnologija na seljačkim gospodarstvima. Uvođenje slobodnijega tržišta za poljoprivredne proizvode i oslanjanje na novu tehnologiju (osobito nakon 1960. godine) omogućilo je brz uspon poljoprivredne proizvodnje, kako na zadružnim tako i na seljačkim gospodarstvima. Rezultat toga je i njezin ukupni prosječni godišnji porast od sredine 1950-ih godina po stopi od 3,1 % (Stipetić, 2005b, 26).

Zamjetni uspjesi zadrugarstva tijekom druge polovice 1950-ih godina, posebno razvoj privatnoga segmenta poljoprivrede – seljačkih gospodarstava, izazvali su ideološko podozrenje tadašnje socijalističke vlasti. Stoga su poduzete odgovarajuće političke, zakonodavne i gospodarske mjere za temeljitu marginalizaciju zadrugarstva kao vodećega gospodarskog sustava u poljoprivredi. Povezano s tim, ukinuti su zadružni savezi i zadružni poslovni savezi, a pogoni za preradu poljoprivrednih proizvoda i trgovine predani su državnim poljoprivrednim dobrima, koja su od tada postala glavni nositelji razvoja poljoprivrede. Istovremeno je ukinut i Savez zadružnih štedionica, čijim prestankom rada nestaje i zadružni štedno-kreditni sustav (Mataga, 2014, 110 i 122).

and cooperatives. The concept of “socialist cooperation” began to be applied in agriculture. Cooperation is a form of co-production between farmers (in which individual private property is respected) and socialist organisations, where the social sector, as the main investor, has a leading role in contracting and purchasing products from farmers' agricultural holdings. Using this concept of self-management and cooperation, Yugoslavia significantly distanced itself from the project of state socialism which reigned in other socialist countries (Mataga, 2014, 109).

The basic economic subjects for carrying out cooperation were agricultural cooperatives of the general type.¹⁷ These were middlemen between farmers and banks, and between farmers and the food production industry. The application of such a model gave significant results by the end of the 1950s and the beginning of the 1960s. The state had directed significant funds into cooperative infrastructure, and the field of agriculture was quite active in applying new technology to agricultural holdings. The advent of a (more) free market for agricultural goods and reliance on new technologies (especially after 1960), enabled a quick surge in agricultural production for both cooperative economies and farmer holdings alike. The result of this was its total average yearly growth of 3.1% from the mid-1950s (Stipetić, 2005b, 26).

Visible successes of cooperatives during the second half of the 1950s, specifically the development of the private segment of agriculture – farmer holdings, provoked an ideological disquiet of the socialist government of the time. Accordingly, corresponding political, legislative, and economic measures for the fundamental marginalisation of cooperatives (the prevailing economic system in agriculture) were carried out. Connected with this, cooperative alliances and cooperative business alliances were dissolved, and facilities for processing agricultural products and marketplaces were given to state agricultural holdings, which then became the main carriers of agricultural development. At the same time, the Alliance of Cooperative Savings Institutions was also dissolved, and with its disappearance, the cooperative savings and credit system also vanished (Mataga, 2014, 110 and 122).

¹⁷ Kooperacija je zakonski regulirana *Uredbom o poljoprivrednim zadrugama iz 1954. i 1956. godine*.

¹⁷ Cooperation was legally regulated by the *Bylaw on Agricultural Cooperatives from 1954 and 1956*.

Zbog uočenih slabosti u djelovanju poljoprivrednih kombinata (inertnost i nezainteresiranost za unaprijeđenje proizvodnje seljačkih gospodarstava) početkom 1970-ih opet dolazi do oživljavanja poljoprivrednoga zadrugearstva. Nakon višegodišnjega prekida djelovanja ponovo su osnovani regionalni zadružni savezi, a 1974. godine (na 110. obljetnicu poljoprivrednoga zadrugearstva Hrvatske) u Korčuli je osnovan i Zadružni savez Hrvatske. Taj savez i njegove regionalne podružnice postupno pokreću oživljavanje zadrugearstva. Tadašnje njegovo oživljavanje uzročno je povezano s uspostavljanjem novih društveno-ekonomskih odnosa sredinom 1970-ih godina (*Zakon o udruženom radu*, 1976.) koji je označio početak razvoja tzv. „dogovorne ekonomije”. Bit toga modela udruživanja u poljoprivredi integracija je rada seljaka, odnosno privatnoga sektora i radnika u društvenom sektoru na osnovi sudjelovanja u zajedničkoj proizvodnji. Pritom se dogovorima i sporazumima utvrđuju kriteriji svakoga pojedinog subjekta koji sudjeluje u lancu proizvodnje i/ili prodaje pojedinih proizvoda. Po tom konceptu seljaci su se mogli udruživati u tri institucionalna oblika: prvo, poljoprivredne zadruge, drugo, organizacije udruženoga rada, odnosno njihove radne organizacije kooperanata, treće, stupiti u ugovorne oblike proizvodne suradnje s poljoprivrednim zadrugama i drugim radnim organizacijama (Mataga, 2014, 110–111 i 125).

Primjena modela „dogovorne ekonomije” od kraja 1970-ih i tijekom većega dijela 1980-ih godina rezultirala je revitalizacijom poljoprivrednoga zadrugearstva. Više od 115 000 zadrugara i kooperanata ugovaralo je svoju proizvodnju sa zadrugama i više od 100 000 s organizacijama kooperanata kombinata i prehrambene industrije. Iako su vlasnički odnosi, unutarnji ustroj i odlučivanje u tim zadružnim organizacijama bili daleko od izvornih zadružnih načela i normi, seljaci su imali sigurnu opskrbu repromaterijalom, organiziranu stručnu pomoć i trajno tržište za svoje proizvode. Zahvaljujući tomu poljoprivreda i prehrambena industrija u tom su razdoblju bile razmjerno najpropulzivnije grane hrvatskoga gospodarstva. Svi najvažniji poljoprivredni proizvodi osiguravali su se iz vlastite proizvodnje, a ta je poljoprivredna grana ostvarivala izvozni suficit koji je godišnje premašivao 500 milijuna dolara (Mataga,

Due to visible weaknesses in the way of operating of the agricultural combines (inertness and a lack of interest to improve production in farmer holdings), agricultural cooperatives came into a second wind at the start of the 1970s. After many years of inactivity, regional alliances of cooperatives were founded again (in 1974, on the 110th anniversary of Croatian agricultural cooperatives), and, in Korčula, the Cooperative Alliance of Croatia was also founded. This alliance, and its regional branches, gradually started the reinvigoration of the cooperative movement. This reinvigoration was causally linked with the implementation of new socio-economic relations in the middle of the 1970s (*Law on Collective Work*, 1976), which marked the beginning of the development of the so-called “agreement economy”. The idea of this model of cooperation in agriculture was the integration of the work of farmers, i.e. of the private sector and of workers in the social sector on the basis of participation in communal production. Thereby, the criteria of every single subject, taking part in the production chain and/or selling individual products, were determined by arrangements and agreements. Under this concept, farmers could join in three institutional forms: first, agricultural cooperatives; second, collective work organisations, i.e. work organisations of subcontractors; and third, enter into a contractual form of productive cooperation with agricultural cooperatives and other work organisations (Mataga, 2014, 110-111 and 125).

The “agreement economy” model, applied from the end of the 1970s and active through the greater part of the 1980s, resulted in the revitalisation of agricultural cooperatives. More than 115 000 members and subcontractors contracted their production with cooperatives and more than 100 000 with organisations of subcontractors of combines and the food production industry. Although, ownership relations, internal structure and decision making in these cooperative organisations were far from founding cooperative principles and norms, farmers had a secure supply of raw material, organised professional assistance, and a steady market for their products. Due to this, agriculture and the food production industry were, relatively, the most propulsive branches of the Croatian economy in that period. All of the most important agricultural products were secured through internal production, and this strong agricultural branch created an export surplus which surpassed 500 million USD yearly (Mataga, 2014, 110-111 and 125). With that, the most

2014, 110–111 i 125). Time je završeno dosad najuspješnije razdoblje razvoja hrvatske poljoprivrede, u kojem je dinamika rasta tijekom 30 godina (između petogodišta 1951. – 1955. i 1981. – 1985.) iznosila 3,1 % godišnje. Takva dinamika razvoja poljoprivrede olakšala je i brzi razvoj gospodarstva u cjelini i dinamičku transformaciju same poljoprivredne proizvodnje. Međutim, visoka inflacija krajem 1980-ih, a potom i ratne prilike dovode do pada proizvodnje nakon toga (Stipetić, 2005b, 26).

Potkraj 1980-ih zadružni savezi bitno mijenjaju strategiju djelovanja. Reafirmiraju izvorno demokratsko zadrugarstvo kao poduzetničku organizaciju seljačkih gospodarstava te prihvaćaju međunarodna zadružna načela kao osnovu aktivnosti. Savezi nastoje postati poslovni i razvojni centri po mjeri interesa svojih članica. To se pogotovo odnosi na Zadružni savez Hrvatske koji prerasta u servis za izradu razvojnih projekata, prestrukturiranje proizvodnje, prijenos informacija i povezivanje s tržištem kapitala. Pozitivni učinci djelovanja odrazili su se u povećanju broja i gospodarske snage zadružnih organizacija. Za samo tri godine tijekom druge polovice toga desetljeća, 1986. – 1989., broj zadruga povećao se za oko 20 %. K tomu su i pojedini dijelovi poljoprivrednih kombinata (OOUR – osnovne organizacije udruženog rada) preobraženi u poljoprivredne zadruge. Takva promjena društvene klime spram zadrugarstva posljedica je pripreme reforme političkoga i gospodarskoga sustava uvođenjem tržišnih sloboda, demokratskih standarda i poduzetničkih sloboda. To je sveukupno utjecalo na to da je u Hrvatskoj 1990. godine djelovalo 290 poljoprivrednih zadruga, s više od 10 000 zaposlenih i oko 102 000 kooperanata. Pritom je najviše poljoprivrednih zadruga djelovalo u Dalmaciji (128 ili 44,1 %) (Mataga, 2005, 33). Za razliku od toga, najveći broj „radnih organizacija kooperanata” i „osnovnih organizacija kooperanata” djelovao je u slavonsko-baranjskoj i bjelovarskoj regiji, gdje su bile sastavni dio poljoprivredno-industrijskih kombinata (Mataga, 2014, 128).¹⁸

successful period of development of Croatian agriculture so far finished, a period of 30 years (between the five-year plans of 1951 to 1955 and of 1981 to 1985) with a dynamic growth at a yearly rate of 3.1%. This kind of dynamic agricultural development eased and quickened economic development on the whole as well as the dynamic transformation of agricultural production itself. However, the high inflation rate at the end of the 1980s, followed by the war conditions, led to a fall in production thereafter (Stipetić, 2005b, 26).

At the end of the 1980s, cooperative alliances meaningfully changed their action strategies. They re-affirmed originally democratic cooperatives as entrepreneurial organisations of farmer holdings, and accepted international cooperative principles as a basis for activities. The alliances strive to be business and development centres, as would benefit their members. This is especially the case with the Cooperative Alliance of Croatia, which developed into a service for making development projects, restructuring of production, transfer of information, and providing a link with the capital market. The positive effects of these actions were reflected in the growth of the number and economic strength of cooperative organisations. In only three years of the second half of the 1980s (1986–1989), the number of cooperatives grew by around 20%. Along with this, individual parts of agricultural combines (OOUR – fundamental organisations of collective work) were transformed into agricultural cooperatives. This kind of change in the social climate toward cooperatives was a consequence of the preparations for reforming the political and economic systems by adopting the free market, democratic standards, and entrepreneurial freedom. Altogether, this influenced the fact that, in 1990, there were 290 active agricultural cooperatives with more than 10 000 employees and around 102 000 subcontractors. Of those cooperatives, most were active in Dalmatia (128 or 44.1%) (Mataga, 2005, 33). In contrast to that, the largest number of “work organisations of subcontractors” and “basic organisations of subcontractors” were active in the Slavonia-Baranja and Bjelovar regions, where they were parts of the agro-industrial combines (Mataga, 2014, 128).¹⁸

¹⁸ I praktično iskustvo potvrđuje da su u tadašnjim uvjetima društveno-gospodarskoga razvoja PIK-ovi bili okosnica poljoprivrede (okrupnjeno zemljište, integracija struke, proizvodnje i kooperanata), a seljaci su zadružnim udruživanjima i kooperacijom s PIK-ovima imali povoljniji socijalni status nego danas (Marko Bačić, intervju, 25. 9. 2015.).

¹⁸ Practical experience also confirmed that, under the conditions of socio-economic development of the time, agro-industrial combines (PIKs in Croatian) were the foundation of agriculture (enlarged parcels of land, integration of professionals, production, and subcontractors), and farmers had more-desirable social status than they do today, by way of cooperatives, and co-operation with PIKs (Marko Bačić, Interview, 25/09/2015).

d) *Razvoj poljoprivrednoga zadrugarstva u tranzicijskom razdoblju, od 1990. do 2013. godine*

Nakon osamostaljenja Hrvatske, 1990. godine, korjenito se mijenjaju društveni, politički i gospodarski odnosi. To je zahtijevalo promjene u zakonodavstvu, vlasničkim odnosima i gospodarskom sustavu, a u okviru toga i u poljoprivredi i zadrugarstvu.

Suprotno očekivanjima da će demokratske promjene rezultirati obnovom izvornih zadrughnih načela, autonomije i demokratskoga ustroja, zadrugarstvo je ostalo na margini političkih interesa i društvenih zbivanja. Na taj je način potvrđena teza o općenitim problemima u tranziciji razmišljanja (vrednovanja) poduzetnika i u strukturama javne uprave post-socialističkih društava prema zadrugarstvu. U prvoj fazi tranzicije vlade tih država u pravilu su se protivile aktivnostima zadruga smatrajući ih dijelom nasljeđa komunističkih struktura. Takve prilike nisu pogodovale obnovi zadrughnoga identiteta i revitalizaciji zadrughnoga sustava, pa je zadrugarstvo bilo prisiljeno preorijentirati svoju poslovnu strategiju i razvoj poduzetničkih vještina u skladu sa specifičnim okolnostima u svakoj pojedinoj zemlji (usp. Pešorda i Gregov, 2015).

Takav pristup prema zadrugarstvu očitovao se i u Hrvatskoj. Od stjecanja samostalnosti početkom 1990-ih godina (25. lipnja 1991.) država je sustavno ograničavala revitalizaciju, razvoj i europeizaciju zadrughnoga sustava. Tadašnje političke elite zadrugarstvo su percipirale kao relikv socialističkoga sustava, a poljoprivredne zadruge kao inačicu seljačkih radnih zadruga iz razdoblja prisilne kolektivizacije poslije Drugoga svjetskog rata. U skladu s tim, u gospodarskoj strategiji i politici države zadrugarstvo se i ne spominje, a u području zadrughne legislative sustavno se izbjegavala njegova revitalizacija i razvoj kao autonomnoga gospodarskoga i socijalnoga sustava. Zadrughni je sustav iz prethodnoga razdoblja urušen, tako da je u prvoj polovici toga desetljeća zadrugarstvo djelovalo u uvjetima pravnoga vakuuma (Mataga, 2009, 225).

Umjesto cjelovitih rješenja po uzoru na europsku zadrughnu praksu od sredine 1990-ih godina hrvatsko je zadrugarstvo suočeno s čestim promjenama legislative kojom je regulirano njegovo djelovanje. Tako se u razdoblju 1995. – 2014. opći zadrughni zakon mijenjao čak pet puta (1995., 2002., 2011., 2013. i 2014.), a posebni zakon o štedno-kreditnim zadrugama, odnosno

d) *Agricultural cooperative development during the transition period, from 1990 to 2013*

Following Croatian independence in 1990, social, political, and economic relations radically changed. This demanded changes in legislation, ownership relations, and the economic system – including agriculture and cooperatives.

In contradiction to the expectations that democratic changes would result in a renewal of primary cooperative principles (autonomy and democratic profile), cooperatives remained on the margins of political interest and social happenings. Through this, the thesis regarding general problems in the transitional thinking (values) of entrepreneurs and in public administration structures of post-socialist societies toward cooperatives was confirmed. In the first phase of the transition the governments of these states were, as a rule, against cooperative activities, considering them to be a leftover apparatus from the communist structure. Such conditions did not encourage a renewal of cooperative identity, nor did they revitalise the cooperative system; thus cooperatives were forced to re-orient their business strategies and development of entrepreneurial skills according to the specific conditions in each individual country (See also: Pešorda and Gregov, 2015).

This approach to cooperatives can also be seen in Croatia. Since achieving independence at the start of the 1990s (25/06/1991), the state systematically limited the revitalisation, development, and Europeanisation of the cooperative system. The political elite of the time perceived cooperatives as a relic of the socialist system, and agricultural cooperatives as general farmers working cooperatives from the era of forced collectivisation following the Second World War. In accordance with that, the state did not mention cooperatives in its economic strategy and policy, and systematically avoided their revitalisation and development as an autonomous economic and social system within the realm of cooperative legislation. The cooperative system of bygone days had collapsed, and in the first half of the 1990s, cooperatives acted in a legal vacuum (Mataga, 2009, 225).

Instead of integral solutions following European cooperative practices, from the mid-1990s, Croatian cooperatives had to deal with frequent changes in the legislation which regulated their activities. Such that in the period of 1995 to 2014, general cooperative law was changed five times (in 1995, 2002, 2011, 2013, and 2014), and the special law on savings-credit cooperatives, i.e. credit unions, three times (in 1998, 2002, and 2006). These legal acts rep-

D. Pejnović,
P. Radeljak
Kaufmann,
A. Lukić

Razvoj i suvremena obilježja poljoprivrednoga zadrugarstva na prostoru Hrvatske

Development and Contemporary Characteristics of Agricultural Cooperatives in the Area of Croatia

kreditnim unijama, tri puta (1998., 2002. i 2006.). Tim je zakonskim aktima u zadrugarstvu postupno sve više jačao direktivni način upravljanja od strane države.

Prvi *Zakon o zadrugama* u tranzicijskom razdoblju usvojen je 1995. godine (NN br. 36/1995). Iako kvalitativno nedorečen i nejasan, njime su zadruge barem formalno-pravno priznate kao gospodarski subjekti i implementirana su međunarodna zadružna načela. No pritom su samo dotaknuta neka važna zadružna pitanja, ali nejasno definirana, čime je ostavljeno dovoljno mjesta za „nezadružna” djelovanja (Nedanov i dr., 2012, 213). Njime nisu bila regulirana bitna pitanja koja proizlaze iz međunarodnih zadružnih načela, kao što su vrste zadruga, zadružno članstvo, zadružna imovina i zadružna revizija. Umjesto toga, uvode se neke nepotrebne odredbe kojima je dodatno oslabljen ionako nedorečen postojeći zakon koji ne korespondira s europskom zadružnom praksom (Mataga, 2014, 171).

Do važnijih promjena u hrvatskom zadrugarstvu došlo je početkom 2000-ih godina usvajanjem *Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zadrugama* (NN 12/02). Njime je, umjesto dotadašnjega Hrvatskoga zadružnog saveza, uspostavljena nova krovna zadružna organizacija – Hrvatski savez zadruga (HSZ), u koji se obvezno udružuju sve zadruge i zadružni savezi.¹⁹ Prema meritornom mišljenju tim je zakonom narušen integritet i autoritet zadruga i on je doprinio još bržem urušavanju hrvatskoga poljoprivrednog zakonodavstva.²⁰

resented the ever strengthening direct way in which cooperatives were administered from the side of the state.

The first *Law on Cooperatives*, in the transition period, was implemented in 1995 (Official Gazette, 36/1995). Although it was qualitatively vague and unclear, it at least gave cooperatives formal legal recognition as economic subjects and international cooperative principles were implemented. However, only some important cooperative issues were touched upon, and unclearly defined, which allowed enough space for “non-cooperative” actions (Nedanov et al., 2012, 213). Important issues which came from international cooperative principles, such as types of cooperatives, cooperative membership, cooperative property, and cooperative revision were not regulated by this law. Instead, some un-needed statutes were enacted, which additionally weakened the already vague, existing law which did not correspond to European cooperative practices (Mataga, 2014, 171).

Croatian cooperatives underwent meaningful changes at the beginning of the 2000s, with the enactment of *the Law on Amendments and Additions to the Law on Cooperatives* (Official Gazette, 12/2002). This act put a new ceiling over cooperative organisations, in place of the Croatian Cooperative Alliance in operation at the time – the Croatian Alliance of Cooperatives (HSZ), in which membership of all cooperatives and cooperative alliances was obligatory.¹⁹ According to expert opinion, this law damaged the integrity and authority of cooperatives, and contributed to the quicker collapse of Croatian agricultural legislation.²⁰

19 Hrvatski savez zadruga osmišljen je kao zadružna komora koja će okupljati, zastupati i usklađivati interese svih zadruga i zadružnih saveza, uključujući i zadruge koje su – kao gospodarski subjekti – do tada bile članice Hrvatske gospodarske komore (I. Stanojević, Hrvatski centar za zadružno poduzetništvo, intervju, 20. 6. 2016.).

19 The Croatian Alliance of Cooperatives was envisioned as a cooperative chamber which would gather, represent, and harmonise the interests of all cooperatives and cooperative alliances – also including cooperatives which had, as economic subjects, been members of the Croatian Chamber of Economy until that point (I. Stanojević, Croatian Centre for Cooperative Entrepreneurship, Interview, 20/06/2016).

20 Njime je, za razliku od europske prakse, i pravnim osobama dopušteno da budu osnivači primarnih zadruga, što je omogućilo da i trgovačka društva mogu preuzimati i privatizirati imovinu zadruga, pa i cijelo njihovo poslovanje. Zatim, brisana je zakonska odredba po kojoj je zadružna imovina zajedničko vlasništvo zadrugara te ugrađena mogućnost da zadrugari koji napuštaju zadrugu, osim povrata zadružnih uloga, mogu sudjelovati u podjeli zadružne imovine, što je također u suprotnosti s europskom praksom. Naposljetku, Hrvatski savez zadruga pretvoren je u paradržavno tijelo u koje se obvezno udružuju sve zadruge i zadružni savezi u Hrvatskoj, što nije u duhu zadrugarstva jer se na taj način ne uvažava prvo međunarodno zadružno načelo o *dragovoljnom i otvorenom članstvu* (Mataga, 2014, 171). S druge pak strane, prevladava mišljenje da je to bilo „kompromisno rješenje koje je u danim okolnostima omogućilo da se sačuva institucija, pa makar i kao državna, koja će voditi brigu o hrvatskom zadrugarstvu” (I. Stanojević, Hrvatski centar za zadružno poduzetništvo, intervju, 20. 6. 2016.).

20 In contrast to European practices, this also enabled for legal persons to be founders of primary cooperatives, which in turn enabled that trading companies could take over and privatise the property of cooperatives, as well as their entire operation. Furthermore, the legal statute by which cooperative property was the collective ownership of the members was removed, and an option included, that members who leave the cooperative, aside from returning their cooperative investment, could take part in the division of cooperative property, which is also in conflict with European practices. Finally, the Croatian Alliance of Cooperatives was transformed into a para-governmental body of which all cooperatives and cooperative alliances in Croatia were required to be members, which is not in the spirit of cooperatives and does not support the first international cooperative principle of *voluntary and open membership* (Mataga, 2014, 171). On the other hand, the leading opinion was that this was a “compromise solution which would at the time enable the protection of an institution, be it a state institution, that would take care of Croatian cooperatives” (I. Stanojević, Croatian Centre for Cooperative Entrepreneurship, Interview, 20/06/2016).

S druge pak strane, njime je dodatno potaknuto masovno osnivanje zadruga koje uživaju posebnu državnu skrb. Nagli porast broja zadruga počeo je još od 2000. godine, kao rezultat financijskih potpora tadašnjih ministarstava nadležnih za poduzetništvo i obrt, poljoprivredu i braniteljska pitanja. Zahvaljujući takvim potporama za osnivanje zadruga i razvojne projekte zadruga i zadružnoga sustava²¹ i niskim kriterijima (za osnivanje zadruge bila su potrebna samo 3 člana, dok minimalni iznos osnovnoga članstva nije bio određen) samo u razdoblju 2000. – 2007. u Hrvatskoj je osnovana 571 nova zadruga (u što nisu uključene zadruge štedno-kreditnoga tipa) (Tratnik i dr., 2011, 338). Do 2011. godine broj zadruga povećao se na ukupno 2060 zadružnih organizacija, koje su formalno okupljale 28 866 zadrugara i 4246 zaposlenih te ostvarivale prihod od 2 194 282 093 kune.²² Na taj se način u razdoblju 1999. – 2013. ukupan broj zadruga povećao za više od 3 puta, a broj poljoprivrednih zadruga čak za više od 5 puta (Mataga, 2014, 140). No mnoge od njih osnovane su iz interesnih razloga kako bi se dobile državne potpore, a da nakon toga nisu ni počele djelovati (Nedanov i dr., 2012, 214).

Takvom legislativom i instrumentima razvojne politike potaknut je prividan razvoj hrvatskoga zadrugarstva (porast broja zadruga s malim brojem članova), dok je s druge strane osnažen proces njegova unutrašnjega urušavanja (smanjenje broja članova i imovine pojedinih zadruga).

Uočene dotadašnje slabosti kriterija za osnivanje zadruga uklonjene su *Zakonom o zadrugama* iz 2011. godine (NN br. 34/2011). Njime je povećan minimalan broj članova za osnivanje zadruge (s 3 na 7) i povećan, odnosno definiran, minimalan iznos osnovnoga članskog uloga. Usto, sve su se postojeće zadruge morale do određenoga roka (do ožujka 2012. godine) uskladiti s aktualnim *Zakonom o zadrugama*. Takve mjere u znatnoj su mjeri pridonijele sređivanju stanja u hrvatskom zadrugarstvu.

On the other hand, the act also caused a mass founding of cooperatives enjoying the special care of the state. Abrupt growth in the number of cooperatives started in 2000, as a result of the financial support of the ministries which were (at the time) responsible for entrepreneurship and small businesses, agriculture, and veterans' affairs. Thanks to this support for the foundation of cooperatives, the development projects of cooperatives and the cooperative system,²¹ and the low requirement criteria (only three members were required to found a cooperative, and the minimum membership contribution was unspecified), 571 new cooperatives were founded in Croatia from 2000 to 2007 only (not including savings-credit cooperatives) (Tratnik et al., 2011, 338). The number of cooperatives grew to a total of 2060 cooperative organisations in 2011, which formally included 28 866 cooperative members and 4246 employees, with a total income of 2 194 282 093 kuna.²² Thus, in the period from 1999 to 2013 the total number of cooperatives more than tripled, and the number of agricultural cooperatives increased by more than 5 times (Mataga, 2014, 140). However, many of these were founded for self-serving reasons, in order to get state support, after which they took no actual action (Nedanov et al., 2012, 214).

Using this legislation and instruments of development policy, an apparent increase in the development of Croatian cooperatives was put into motion (growth of the number of cooperatives with few members), while simultaneously the process of undermining the cooperative system from within was also strengthened (reduced member numbers and property of individual cooperatives).

The weaknesses of the criteria (of the time) for founding a cooperative were noticed and the new *Law on Cooperatives* from 2011 removed them (Official Gazette, 34/2011). With it, the minimal number of members required to found a cooperative was increased (from 3 to 7) and the minimal membership contribution was defined. Along with this, all existing cooperatives had to adjust to the current *Law on cooperatives* within a certain time period (March, 2012). These measures contributed to the stabilisation of Croatian coop-

21 Prema čl. 6. toga zakona posebna državna skrb očitovala se u novčanim naknadama (5000 – 100 000 kn) za osnivanje zadruga i razvojne projekte zadruga i zadružnoga sustava (NN br. 12/2002).

21 According to Article 6 of this law, special state care is read in monetary payments (5000 – 100 000 kuna) for the purposes of founding cooperatives, development projects of cooperatives and the cooperative system (Official Gazette, 12/2002).

22 I. Stanojević, Hrvatski centar za zadružno poduzetništvo, intervju, 20. 6. 2016.

22 I. Stanojević, Croatian Centre for Cooperative Entrepreneurship, Interview, 20/06/2016.

Gotovo polovica od ukupno 2060 zadruga, koliko ih je registrirano 2011. godine, nisu se uskladile sa Zakonom, čime su formalno-pravno prestale postojati. Mnoge od takvih zadruga nisu ni poslovale, ali među njima je bilo i onih koje nisu mogle proširiti članstvo, što također podrazumijeva da nisu bile prave zadruge.²³

Rezultat toga je da se tijekom samo jedne kalendarske godine, 2011./2012., broj zadruga prepolovio (-47,9 %), broj zadrugara smanjio za više od trećine (-35 %), kao i broj zaposlenih u zadrugama (-36,9 %), dok se ukupan prihod zadruga smanjio za 13 % (tab. 2).

Unatoč neosporno pozitivnim učincima u raščišćavanju nagomilanih slabosti ni ovaj zakon nije pridonio uvođenju reda u zadružni pokret. I u njemu je nedosljedno i necjelovito primijenjena koncepcija zadružnoga sustava. Zanemarena su neka ključna pitanja nužna za funkcioniranje zadrugarstva,²⁴ a poljoprivrednim je zadrugama posvećen tek jedan uopćen članak iako su one u Hrvatskoj tradicionalno najrazvijenije. Šted-

eratives. Nearly half of the total 2060 cooperatives (the number registered in 2011), were not harmonised with the law, at which point they ceased to exist both formally and legally. Many of such cooperatives were not even in operation, but among them were those unable to increase their member base, meaning that they were also not proper cooperatives.²³

The result of this was that the number of cooperatives was halved (-47.9%) in the period of one calendar year (2011/2012), the number of members fell by a third (-35.0%), as well as the number of cooperative employees (-36.9%), and the total income of cooperatives fell by 13.0% (Tab. 2).

Not even this law was able to bring order to the cooperative movement, despite undoubtedly positive effects in clearing out multiple weaknesses. The concept of the cooperative system was not applied in the law in a consistent and integral manner. Some key questions, necessary for the cooperatives to properly function, were ignored,²⁴ and agricultural cooperatives were given only a single article, although they are traditionally the most developed in Croatia. Savings-credit

Tab. 2. Promjena broja zadruga, zadrugara i zaposlenih u hrvatskom zadružnom sektoru 2011. – 2013.

Tab. 2 Change in the number of cooperatives, cooperative members, and employees in the Croatian cooperative sector 2011-2013

Pokazatelji razvijenosti zadrugarstva / Indicators of cooperative development level	31. 12. 2011.	31. 12. 2012.	31. 12. 2013.
Broj zadruga / Number of cooperatives	2 060	1 069	1 169
Broj zadrugara / Number of members	28 886	18 767	19 485
Broj zaposlenih / Number of employees	4 246	2 680	2 734
Ostvareni prihodi (u kunama) / Total income (HRK)	2 194 282 093	1 909 214 449	n/a

Izvor: I. Stanojević, Hrvatski centar za zadružno poduzetništvo, intervju, 20. 6. 2016.

Source: I. Stanojević, Croatian Centre for Cooperative Entrepreneurship, Interview, 20/06/2016

23 Značajan udio među takvim zadrugama činile su tzv. braniteljske zadruge, kao rezultat intencije zakonodavca da se kroz zadrugarstvo provodi socijalna politika i zbrinjavanje branitelja. Branitelji su tako dobivali bespovratna sredstva za osnivanje zadruga, od kojih je većina prestala djelovati nakon potrošenih sredstava (B. Volić, Hrvatski poljoprivredni zadružni savez, intervju, 21. 7. 2016).

23 A significant portion of such cooperatives consisted of so-called veteran cooperatives, which was a result of the intention of the legislation – to conduct social policy and take care of veterans by way of cooperatives. Connected to this, veterans received incentives for founding cooperatives (which did not have to be paid back), and of these cooperatives, the majority ceased activity after said funds had been spent (B. Volić, Croatian Agricultural Cooperative Alliance, Interview, 21/07/2016).

24 To se odnosi na regulaciju primarnih, sekundarnih i tercijarnih zadruga; odgovarajuće reguliranje zadružnoga članstva, zadružnoga vlasništva i zadružne revizije te necjelovito uređenje pojedinih vrsta zadruga (usp. Mataga, 2014, 172).

24 This concerns the regulation of primary, secondary, and tertiary cooperatives; corresponding regulation of cooperative membership, cooperative ownership and cooperative revision, and incomplete organisation of certain types of cooperatives (See also: Mataga, 2014, 172).

no-kreditne zadruge se i ne spominju premda bi one mogle i trebale biti potpora razvoju poljoprivrednoga zadrugarstva i ukupnom ruralnom razvoju (Mataga, 2014, 172).

To su samo neki od razloga destimulacije potencijalnih zadrugara i spora porasta broja zadruga nakon 2012. godine. Prema općenito uvriježenu mišljenju temeljni je uzrok spore revitalizacije hrvatskoga zadrugarstva zapravo diskriminacija zadruga u odnosu na udruge i trgovačka društva, zbog čega hrvatski zadrugari nisu ravnopravni sa zaposlenicima udruga i trgovačkih društava, a pogotovo ne sa zadrugari-
ma u Europskoj uniji.²⁵

Zbog nejasnoće propisa (uključujući i neprovedivost pojedinih odredaba) i posljedične pravne nesigurnosti u zadružnom poslovanju već je 2013. godine usvojen još jedan *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zadrugama* (NN, 125/13). Njegova temeljna svrha bila je razrješenje postojećih blokada u funkcioniranju zadružnog sustava. No ni taj zakon nije donio bitan pomak u pravcu jasnijega funkcioniranja hrvatskoga zadrugarstva, koji bi se temeljio na međunarodnim zadružnim načelima i europskim standardima. Jedina je bitnija novost to da nadzor nad primjenom njegovih odredaba provodi ministarstvo nadležno za poslove poduzetništva i obrta (NN, 125/13).

Zaključno, kao glavne slabosti hrvatskoga zadrugarstva u tranzicijskom razdoblju moguće je izdvojiti: percepciju zadruga kao ideološke, neekonomske tvorevine bivše države, nepostojanost zadružne revizije i edukacije, nedorečene i nejasne zakone, miješanje pojmova zadruga i trgovačko društvo (d.d., d.o.o.) u pravnom smislu te općenito nesklonost države razvoju zadrugarstva (Nedanov i dr., 2012, 214).

cooperatives were not even mentioned, though they could (and should) act to support the development of agricultural cooperatives and rural development as a whole (Mataga, 2014, 172).

These are only some of the reasons for the destimulation of potential cooperative members and the slow growth of the number of cooperatives following 2012. According to general opinion, the main cause of the slow revitalisation of the Croatian cooperative system is actually discrimination against cooperatives in favour of associations and trading companies; due to this, Croatian cooperative members do not have rights equal to employees of associations or trading companies, and nothing like cooperative members in other EU countries.²⁵

Due to this unclarity (including the impossibility to apply certain regulations) and the subsequent legal uncertainties in cooperative business ventures, yet another *Law on Amendments and Additions to the Law on Cooperatives* was passed already in 2013 (Official Gazette, 125/2013). Its basic purpose was to clear the existing blockage in the functioning of the cooperative system. However, this law also failed to bring necessary improvements and clearer functioning of Croatian cooperatives, which would be based on international cooperative principles and European standards. The only more relevant change was that oversight over the application of statutes would be undertaken by the ministry tasked with entrepreneurship and small businesses (Official Gazette, 125/2013).

To sum up, the main weaknesses of Croatian cooperatives in the transition period are: the perception of the cooperative as ideological – a non-economic creation of Yugoslavia; a lack of cooperative revisions and education; unclear and poorly-worded laws; the idea of cooperatives being mixed with that of trading companies (public and private LLCs) in a legal sense; and a general disinclination of the state for the development of cooperatives (Nedanov et al., 2012, 214).

25 Diskriminacija zadruga sastoji se u tome što one, za razliku od udruga i trgovačkih društava, plaćaju porez na reinvestiranu dobit, često su dvostruko oporezovane (kod kupnje reprod materijala i kod prodaje gotovoga proizvoda), u slučaju dicanja kredita za zadružno poslovanje zadrugari moraju osobnom imovinom jamčiti banci za kredit, zadružna imovina ne ide u zadružni sustav, već se upisuje u vlasništvo JLS-a (jedinice lokalne samouprave) (B. Volić, Hrvatski poljoprivredni zadružni savez, intervju, 21. 7. 2016).

25 Discrimination against cooperatives consists of a tax on reinvested gains, which means they are often double taxed (when they buy materials and when they sell finished products), as opposed to associations and trading companies (which are not); in the case of taking loans for cooperative business, members must vouch with their personal property, cooperative property does not go into the cooperative system, rather it becomes part of the property of LGUs (local government units) (B. Volić, Croatian Agricultural Cooperative Alliance, Interview, 21/07/2016).

e) *Suvremena obilježja poljoprivrednoga zadru- garstva Hrvatske*

Suvremeni razvoj poljoprivrednoga zadrugarstva Hrvatske datira od početka njezina formalnoga pridruživanja Europskoj uniji 2013. godine, a temeljno je determiniran *Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o zadrugama* iz 2014. godine (NN 76/2014). Njegovim odredbama napravljen je daljnji korak u državnom preuzimanju zadrugarstva.

Zbog problema u tekućem funkcioniranju²⁶ tadašnji Hrvatski savez zadruga preimenovan je u Hrvatski centar za zadržno poduzetništvo koji dobiva status javne ustanove „koja usklađuje i zastupa interese zadruga, zadržnih saveza i drugih fizičkih i pravnih osoba koje na odgovarajući način unapređuju i promiču zadrugarstvo, sudjeluje u praćenju, unapređivanju i razvoju zadruga i zadrugarstva u cjelini” (čl. 8., st. 1.). Nadzor i direktivno upravljanje od strane države neposredno su vidljivi iz odredbe o sastavu i načinu imenovanja članova upravnoga vijeća Centra.²⁷ S druge pak strane, neovisno o izloženom načinu imenovanja takav sastav upravnoga odbora uvelike korespondira sa sektorskom strukturom zadruga, u kojoj prevladavaju poljoprivredne i braniteljske socijalno-radne zadruge, a zadrugarstvo je i jedan od instrumenata politike teritorijalne kohezije.

Iako takvo ustrojstvo i način funkcioniranja hrvatskoga zadrugarstva nisu u skladu s „dobrim poslovnim običajima” europskoga zadrugarstva jer se dosljedno ne pridržava međunarodnih zadržnih načela, takvo njegovo zakonsko reguliranje očigledno je motivirano odgovarajućim pragmatičnim razlozi-

e) *The contemporary characteristics of Croa- tian agricultural cooperatives*

Contemporary development of agricultural cooperatives in Croatia dates from the beginning of its formal membership in the European Union, 2013, and is fundamentally determined by the *Law on Amendments and Additions to the Law on Cooperatives* of 2014 (Official Gazette, 76/2014). With the acts of this law, a further step was taken toward enabling state control over cooperatives.

Due to problems in day-to-day functioning,²⁶ the Croatian Alliance of Cooperatives (of the day) was renamed to the Croatian Centre for Cooperative Entrepreneurship, and given the status of public institution “*which organises and represents the interests of cooperatives, cooperative alliances, and other physical and legal persons who, in an appropriate way, advance cooperatives, take part in oversight, advancement, and development of cooperatives and the cooperative movements as a whole*” (Article 8, paragraph 1). Oversight and directive administration on the part of the state is directly visible in the statute on the makeup and the method of appointing members of the administrative council of the centre.²⁷ On the other hand, independent of the aforementioned method of appointment, this kind of administrative council largely corresponds to the sectoral structure of cooperatives, where agricultural and veteran social-work cooperatives dominate; additionally, the cooperative system is one of the instruments of the territorial cohesion policy.

Although the organisation and mode of functioning of the Croatian cooperative movement are not in keeping with the “good business habits” of European cooperatives, due to the fact that they do not hold to international cooperative principles, this kind of legislative regulation

26 Savez (Hrvatski savez zadruga) nije mogao sazvati skupštinu niti donositi pravovaljane odluke (I. Stanojević, Hrvatski centar za zadržno poduzetništvo, intervju, 20. 6. 2016.).

26 The Alliance (The Croatian Alliance of Cooperatives) was not able to call an assembly, nor give any sort of legally-binding decisions (I. Stanojević, Croatian Centre for Cooperative Entrepreneurship, Interview, 20/06/2016).

27 Tako se u čl. 15. Upravno vijeće izrijekom navodi: „Upravno vijeće čine predsjednik i četiri člana. Predsjednika Upravnog vijeća i trojicu članova imenuje Vlada Republike Hrvatske na prijedlog nadležnih ministarstava ...” (1), odnosno „Predsjednik Upravnog vijeća je predstavnik ministarstva nadležnog za poduzetništvo i obrt, a ostali članovi Upravnog vijeća predstavnici su nadležnih ministarstava i to po jedan iz ministarstva nadležnog za poljoprivredu, jedan iz ministarstva nadležnog za branitelje, jedan iz ministarstva nadležnog za regionalni razvoj, a jedan je član Upravnog vijeća predstavnik zaposlenika Centra” (2).

27 As stated in Article 15: Administrative council: “*the Administrative council will be made up of a president and four members. The president of the Administrative council and three of the other members will be appointed by the Government of the Republic of Croatia at the recommendation of the competent ministry...*” (1), i.e. “*The president of the Administrative council is a representative of the ministry competent for entrepreneurship and small business, and the remaining members of the Administrative council are representatives of the competent ministries, one from the ministry competent for agriculture, one from the ministry competent for veterans’ affairs, one from the ministry competent for regional development, and one member of the Administrative council is a representative of the employees of the Centre*” (2).

ma, a to je tranzicija tradicionalnih (mahom manjih) zadruga u veće, tržišno usmjerene proizvođačke organizacije,²⁸ osposobljene za povlačenje sredstava iz strukturnih i kohezijskih fondova EU za ruralni razvoj. Takvo okrupnjavanje nužno je i zbog postojeće izrazito nepovoljne posjedovne strukture obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava (gotovo polovica ih ima manje od jednoga hektara zemlje) i niskoga stupnja profesionalizacije poljoprivrednika (više od polovice u prosjeku radi na gospodarstvu manje od dva sata dnevno) (usp. Defilippis, 2005, 56).

Iako sporo i nedovoljno, takva nastojanja postupno počinju davati rezultate u recentnoj revitalizaciji hrvatskoga zadrugarstva, vidljivoj u pozitivnom trendu porasta broja zadruga nakon 2012. godine (sl. 1).

Taj blagi proces oživljavanja zadrugarstva potkrjepljuju podaci da je u 2013. godini osnovano 100, u 2014. godini 86, a u 2015. godini 47 novih zadruga. Unatoč tomu, prosječan broj zadrugara u zadrugama nije se znatnije promijenio u odnosu na prethodno razdoblje (prosječno 14,0 članova 2011. godine, 17,6 članova 2012. godine i 16,5 članova 2015. godine).

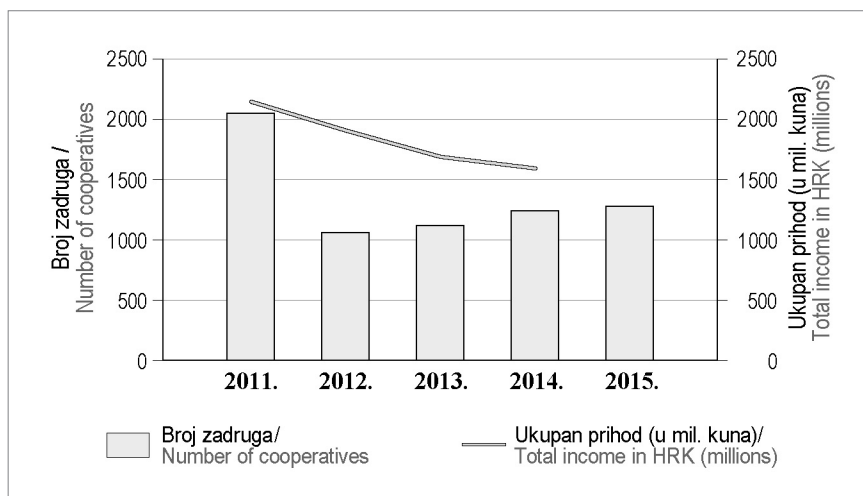
(found in Croatia) is obviously motivated by corresponding, pragmatic reasons – ostensibly to draw funding from the structural and cohesion funds of the EU, for rural development, by a transition of traditional cooperatives into larger, market-oriented producer organisations.²⁸ This sort of enlarging is also necessary due to the existing extremely undesirable ownership structure of family agricultural holdings (nearly half have less than one hectare of land), and the low number of professional agricultural workers (more than half, on average, work for less than two hours per day on the holding) (See also: Defilippis, 2005, 56).

Though slow and insufficient, these efforts started giving results in recent revitalisation of Croatian cooperatives, visible in the positive trend of growth in the number of cooperatives since 2012 (Fig. 1).

This mild process of re-invigoration of cooperatives is supported by the data that there were 100 new cooperatives founded in 2013, 86 in 2014, and 47 in 2015. Despite this, the average number of members in cooperatives did not significantly change in relation to the previous period (average of 14.0 members in 2011, 17.6 in 2012, and 16.5 in 2015).

Sl. 1. Kretanje broja zadruga i njihova ukupnoga prihoda u Hrvatskoj u razdoblju 2011. – 2015.

Fig. 1 Change in the number of cooperatives and their total income in Croatia in the 2011–2015 period

Izvor: Godišnje izvješće o stanju zadrugnog poduzetništva za 2015. godinu, 11.
Source: Yearly report on the status of cooperative entrepreneurship for 2015, 11 (in Croatian).

²⁸ Pokušaj unaprjeđenja zadrugarstva organizacijskim okrupnjivanjem, tj. osnivanjem proizvođačkih organizacija, za sada se pokazao razmjerno neuspješnim jer su u Hrvatskoj dosad osnovane samo četiri takve organizacije (B. Volić, Hrvatski poljoprivredni zadrugni savez, intervju, 21. 7. 2016.).

²⁸ The attempt to advance cooperatives using organisational enlargement, i.e. by founding producer organisations, has been, for now, shown to be relatively unsuccessful because there have only been four such organisations founded in Croatia to date (B. Volić, Croatian Agricultural Cooperative Alliance, Interview, 21/07/2016.).

Za opće stanje hrvatskoga zadrugarstva mnogo je indikativniji podatak o kontinuiranom smanjivanju godišnjega prihoda zadruga. Intenzitet negativnoga trenda očituje se iz indeksa kretanja zadružnih prihoda u razdoblju 2011. – 2014. (2011. godine = 100,0; 2012. godine = 87,0; 2014. godine = 73,1). Iskazani drastičan pad prihoda zadružnoga sektora od 2011. godine izravna je posljedica usklađivanja zadruga s novim *Zakonom o zadrugama* (NN 34/11). Analogno tomu, smanjivao se i udio zadrugarstva u BDP-u Hrvatske, tako da je 2014. godine iznosio tek 0,5 % nacionalnoga BDP-a, po čemu je Hrvatska znatno ispod udjela većine drugih europskih država.

Unatoč porastu broja zadruga od 2012. godine proces revitalizacije hrvatskoga zadrugarstva odvija se razmjerno sporo i prostorno izrazito diferencirano. To potkrjepljuje i promjena broja zadruga i njihove kadrovske strukture po regijama i županijama u razdoblju 2014. – 2015. (tab. 3).

Izloženi broj novoosnovanih zadruga po regijama i županijama uglavnom je u skladu s očekivanom dinamikom osnivanja novih zadružnih organizacija sukladno aktualnim *Zakonom o zadrugama*. No ima li se u vidu prosječna veličina zadruge (16,5 zadrugara), pozornost privlači podatak da 8 novoosnovanih zadruga u Gradu Zagrebu okuplja čak 1603 zadrugara, što je više od 200 zadrugara po zadruzi, odnosno čak 83,1 % svih zadrugara u novoosnovanim zadrugama na razini države. S obzirom na to da takvi brojčani pokazatelji znatno odstupaju od uvriježenih standarda za hrvatsko zadrugarstvo, to nameće određena pitanja, uključujući i potrebu revizije poslovanja takvih zadruga.²⁹

Analiza prostornoga razmještaja zadruga po županijama pokazuje da je u Hrvatskoj 2015. godine ukupno djelovalo 1302 zadruga. Većina njih registrirana je u kontinentalnom dijelu zemlje (60,3 %). Među regijama na 2. stupnju prostorne diferencijacije Hrvatske brojem zadruga prednjači Južna Hrvatska u kojoj djeluje gotovo trećina (31,9 %) od ukupnoga broja zadruga. Na županijskoj razini

For the general state of the Croatian cooperative movement, much more indicative are data on the continual reduction in cooperatives' yearly income. The intensity of negative trends can be seen in the index of change for cooperative income in the period of 2011 to 2014 (2011 = 100.0, 2012 = 87.0, 2014 = 73.1). The displayed numbers show a drastic fall in the income of the cooperative sector from 2011, and are a direct consequence of bringing cooperatives into line with the new *Law on cooperatives* (Official Gazette, 34/11). Analogous to this, the share of cooperatives in Croatian GDP has lessened, such that in 2014 they made only 0.5% of national GDP, in which Croatia significantly trails the majority of other European countries.

Despite growth in the number of cooperatives since 2012, the process of revitalising Croatian cooperatives has unfolded rather slowly and with marked spatial differentiation. This is also supported by the change in the number of cooperatives and their governing structure per region and county from 2014 to 2015 (Tab. 3).

The number of newly-founded cooperatives by region and county is generally in keeping with the expected dynamic of new cooperative organisation foundings, in accordance with the current *Law on Cooperatives*. However, keeping in mind the average size of a cooperative (16.5 members), attention is drawn to the data that eight of the newly-founded cooperatives in the City of Zagreb have 1,603 members, which is more than 200 members per cooperative, i.e. 83.1% of all members of newly-founded cooperatives on the state level. Respective of the fact that such numerical indicators significantly diverge from the common standards for Croatian cooperatives, it poses certain questions, including the need for operational revisions in such cooperatives.²⁹

The analysis of the spatial distribution of cooperatives by county shows that a total of 1302 cooperatives were active in Croatia in 2015. The majority of them were registered in the continental part of the country (60.3%). Among regions on the 2nd spatial level, Southern Croatia, in which nearly a third (31.9%) of the total number of cooperatives are active, leads in the number of cooperatives in Croatia. On the county level, the largest number

²⁹ To više što je u zadružnom sektoru bilo razmjerno dosta zloraba tijekom tranzicijskoga razdoblja, a otklanjanje takvih negativnosti preduvjet je za njegovu punu revitalizaciju u skladu s pozitivnom praksom u razvijenijim državama Europske unije.

²⁹ This is more due to the fact that, during the transition period, there was a significant amount of abuse (corruption) in the cooperative sector, and a removal of such negativity is a precondition for full revitalisation, in accordance with positive practices in more-developed countries of the European Union.

Tab. 3. Broj zadruga, zadrugara i zaposlenih u zadružnom sektoru po regijama i županijama Hrvatske 2014. godine i porast brojki u novoosnovanim zadrugama 2015. godine.*

Tab. 3 The number of cooperatives, cooperative members and employees in the cooperative sector by region and county of Croatia in 2014, and the increase in the number of newly-founded cooperatives in 2015*

Prostorna cjelina / Area	Zadružni sektor 2014. / Cooperative sector 2014			Novoosnovane zadruge 2015. / Newly-founded cooperatives 2015		
	Broj zadruga / Number of coopera- tives	Broj zadrugara / Number of mem- bers	Broj zapos- lenih / Number of employes	Broj zadruga / Number of coopera- tives	Broj zadrugara / Number of mem- bers	Broj zapos- lenih / Number of employes
Republika Hrvatska / Republic of Croatia	1258	19 627	2741	47	1929	14
A) Kontinentalna Hrvatska / Continental Croatia	757	9057	1721	27	1772	12
1. Zagrebačka regija / Zagreb region	170	2580	310	12	1631	9
Grad Zagreb / City of Zagreb	108	1281	102	8	1603	8
Zagrebačka županija / Zagreb County	40	572	50	4	28	1
Krapinsko-zagorska županija / Krapina-Zagorje County	22	727	158	-	-	-
2. Središnja Hrvatska / Central Croatia	287	3133	542	6	52	1
Sisačko-moslavačka županija / Sisak-Moslavina County	46	641	47	3	30	1
Karlovačka županija / Karlovac County	53	533	40	2	15	-
Bjelovarsko-bilogorska županija / Bjelovar-Bilogora County	77	668	170	-	-	-
Varaždinska županija / Varaždin County	29	345	42	-	-	-
Koprivničko-križevačka županija / Koprivnica-Križevci County	69	719	144	-	-	-
Međimurska županija / Međimurje County	13	227	99	1	7	-
3. Istočna Hrvatska / Eastern Croatia	300	3344	869	9	89	2
Osječko-baranjska županija / Osijek-Baranja County	123	1479	298	5	50	2
Virovitičko-podravska županija / Virovitica-Podravina County	49	389	78	-	-	-
Požeško-slavonska županija / Požega-Slavonia County	12	99	12	1	12	-
Brodsko-posavska županija / Brod-Posavina County	30	311	177	1	13	-
Vukovarsko-srijemska županija / Vukovar-Srijem County	86	1066	304	2	14	-
B) Jadranska Hrvatska / Adriatic Croatia	501	10 570	1020	20	157	2
1. Zapadna Hrvatska / Western Croatia	100	3096	225	4	29	2
Primorsko-goranska županija / Primorje-Gorski Kotar County	42	702	137	3	21	1
Istarska županija / Istria County	38	2171	64	1	8	1
Ličko-senjska županija / Lika-Senj County	20	223	24	-	-	-
2. Južna Hrvatska / Southern Croatia	401	7474	795	16	128	-
Splitsko-dalmatinska županija / Split-Dalmatia County	190	3044	289	8	63	-
Zadarska županija / Zadar County	85	1583	239	4	36	-
Šibensko-kninska županija / Šibenik-Knin County	72	786	130	1	7	-
Dubrovačko-neretvanska županija / Du- brovnik-Neretva County	54	2061	137	3	22	-

Izvor: Godišnje izvješće o stanju zadružnog poduzetništva za 2015. godinu, 6. 16-37.

Source: Yearly report on the status of cooperative entrepreneurship for 2015, 6, 16-37 (in Croatian).

* U ovoj tablici, preuzet iz navedenoga izvora, broj zadruga u 2015. dobiven zbrajanjem broja postojećih zadruga u 2014. s novoosnovanim zadrugama 2015. iznosi 1305. No u istom izvoru na više mjesta te u nizu ostalih dokumenata Hrvatskoga centra za zadružno poduzetništvo ističe se da je ukupan broj zadruga u 2015. bio 1302 i stoga se taj broj koristi i u tekstu i u Tab. 6 u ovom članku.

* In this table (taken from the stated source) the number of cooperatives in 2015 was 1305 - as a result of adding up the number of existing cooperatives in 2014 and newly-founded cooperatives in 2015. However, in multiple places in the same source, and in a number of other documents from the Croatian Centre for Cooperative Entrepreneurship, it is stated that total number of cooperatives in 2015 was 1302. Hence, the latter number is used in the text and Tab. 6 of this paper.

**Razvoj i suvremena
obilježja poljopri-
vrednoga zadrug-
arstva na prostoru
Hrvatske**

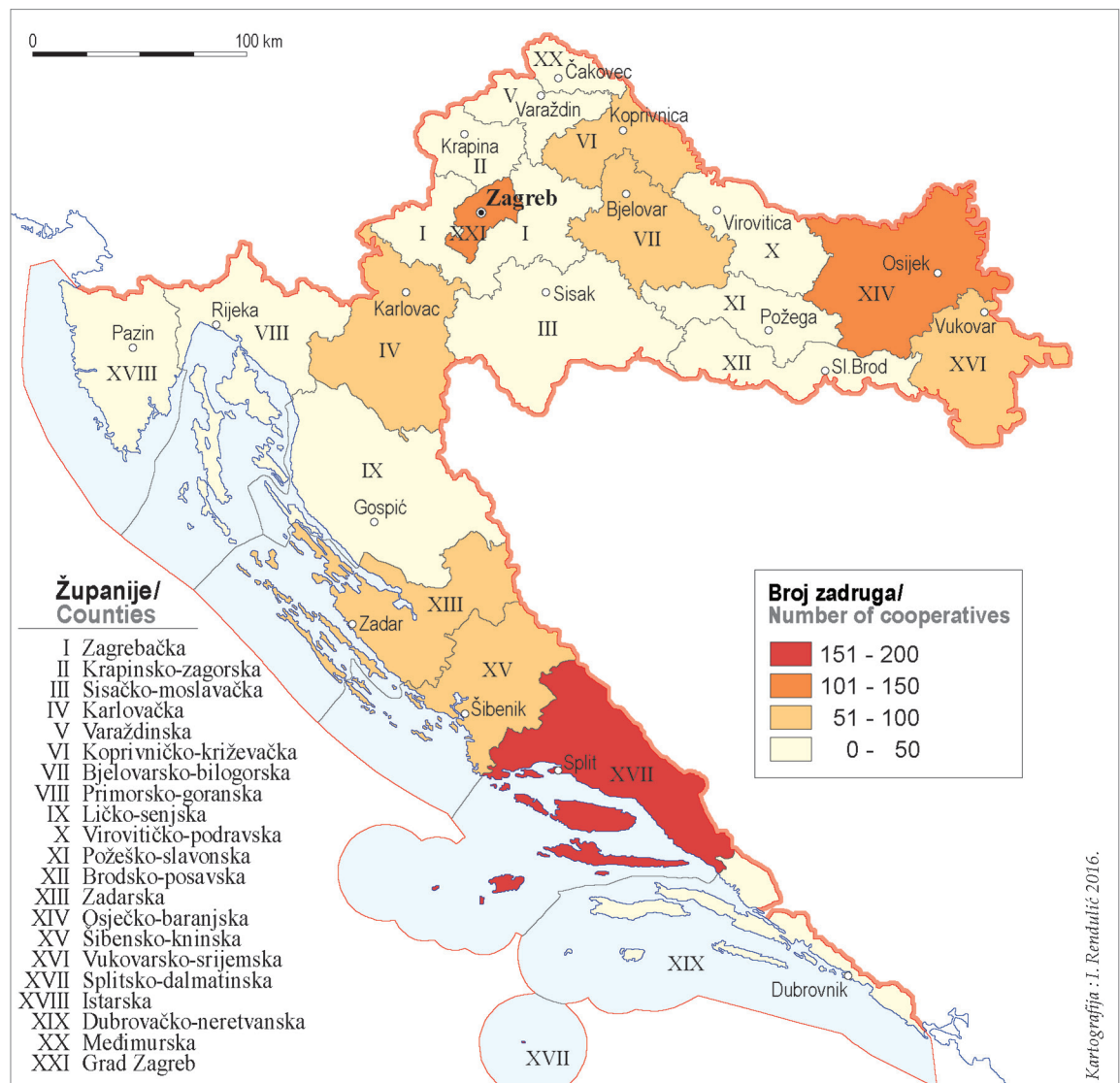
**Development and
Contemporary
Characteristics of
Agricultural Coop-
eratives in the Area
of Croatia**

najvećim brojem zadruga ističu se Splitsko-dalmatinska, potom Osječko-baranjska županija te Grad Zagreb (sl. 2).

Daleko najveći broj zadruga u Splitsko-dalmatinskoj županiji (198 zadruga) posljedica je kumulativnoga utjecaja više čimbenika; od veličine (poslije Ličko-senjske županije – površinom najveća i poslije Grada Zagreba – najmnogoljudnija hrvatska županija), preko teških socijalno-ekonomskih prilika uzrokovanih deindustrijalizacijom u tranzicij-

of cooperatives is found in Split-Dalmatia County, followed by Osijek-Baranja County, then the City of Zagreb (Fig. 2).

The large number of cooperatives in Split-Dalmatia County (198 cooperatives – the most of any county by far) is a consequence of the cumulative influence of many factors: size (it is the second largest county by both area and population, following Lika-Senj County and the City of Zagreb, respectively); difficult socio-economic conditions caused by deindustrialisation in the transition pe-

Sl. 1. Broj zadruga po hrvatskim županijama 2015. godine
Fig. 1 The number of cooperatives by Croatian county, 2015

Izvor: Godišnje izvješće o stanju zadružnog poduzetništva za 2015. godinu, 15–37.

Source: Yearly report on the status of cooperative entrepreneurship for 2015, 15-37 (in Croatian).

skom razdoblju (apsolutno najveći broj nezaposlenih među županijama – 35 154 nezaposlena 2016. godine, s osjetno većom stopom nezaposlenosti od prosjeka Hrvatske – 25,1 % u Županiji, prema 18,6 % u državi 2014.), dugotrajne tradicije zadrujarstva (posebno ukorijenjenog na otocima) i povećane mogućnosti plasmana zadružnih proizvoda na rastućem turističkom tržištu.

S obzirom na zastupljenost u zadružnom sektoru specifično važnu sastavnicu hrvatskoga zadrujarstva u suvremenom razdoblju čine braniteljske socijalno-radne zadruge. Od ukupno 1302 registrirane zadruge u Hrvatskoj 2015. godine 455 ih je koristilo financijsku potporu ministarstva branitelja, što znači da takve zadruge čine više od trećine (34,9 %) ukupnoga broja zadruga.³⁰

Analiza funkcionalne usmjerenosti zadruga pokazuje da daleko najveći broj zadruga djeluje u primarnom sektoru, prije svega u poljoprivredi, a potom – sa znatno manjim udjelom – u prerađivačkoj industriji, trgovini te ugostiteljstvu i uslugama (sl. 3).

Uz najveći udio u broju zadruga zadružni sektor poljoprivrede i šumarstva prednjači i u broju zadrugara te broju zaposlenika i zadrugara zaposlenika (tab. 4).

riod (largest absolute number of unemployed among the counties – 35 154 unemployed in 2016, with a noticeably greater rate of unemployment than the Croatian average – 25.1% in the County, compared to 18.6% in the state as a whole in 2014); long-term cooperative tradition (especially rooted on the islands); and the increased possibility of placing cooperative products on the growing tourist market.

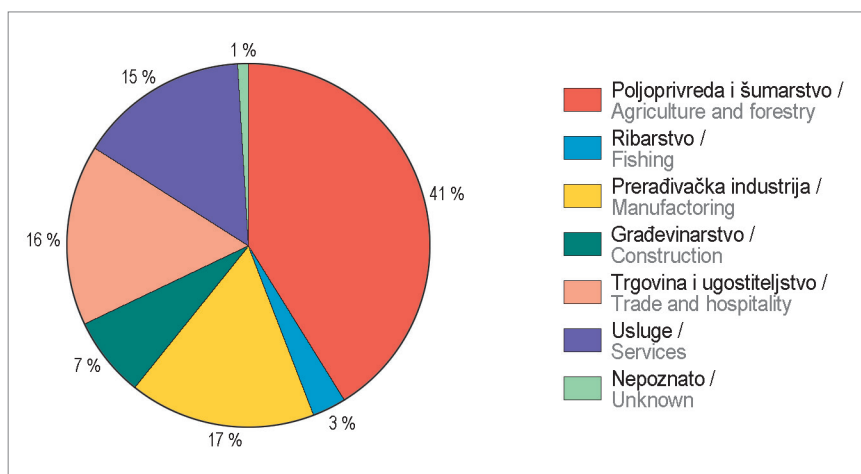
Regarding representation in the cooperative sector, specifically important components of the Croatian cooperative system in the contemporary period are veteran social-work cooperatives. Of the total of 1302 registered cooperatives in Croatia in 2015, 455 of them used financial support from the ministry for veterans' affairs, which means that this type of cooperative accounts for more than a third (34.9%) of the total number of cooperatives.³⁰

The analysis of functional orientation of cooperatives showed that the lion's share of cooperatives were active in the primary sector, above all in agriculture, and followed by (with a significantly lower share) the manufacturing, trade and hospitality, and services (Fig. 3).

Alongside the largest share in the number of cooperatives, the cooperative sector of agriculture and forestry also leads in the number of members, and the number of employees and member-employees (Tab. 4).

Sl. 3. Struktura hrvatskih zadruga prema sektorima gospodarskih djelatnosti 2015. godine

Fig. 3 The structure of Croatian cooperatives according to the sector of economic activities, 2015

Izvor: Godišnje izvješće o stanju zadružnog poduzetništva za 2015. godinu, 4.

Source: Yearly report on the status of cooperative entrepreneurship for 2015, 4 (in Croatian).

30 Ministarstvo branitelja RH, Braniteljska socijalno-radna zadruge i vođenje evidencije, https://branitelji.gov.hr/UserDocsImages//Prezentacije//MinBranitelj_BSRzadruga_30_01_2015.pdf

30 The Ministry of Veterans of the Republic of Croatia, Veteran social-work cooperative and record keeping, https://branitelji.gov.hr/UserDocsImages//Prezentacije//MinBranitelj_BSRzadruga_30_01_2015.pdf (in Croatian).

Tab. 4. Broj zadruga, zadrugara i zaposlenih po gospodarskim sektorima hrvatskoga zadrugarstva 2015. godine.

Tab. 4 The number of cooperatives, cooperative members and employees by economic sector of the Croatian cooperative system, 2015

Zadružni sektori / Cooperative sectors	Broj zadruga / Number of cooperatives		Broj zadrugara / Number of members		Broj zaposlenika / Number of employees		Broj zadrugara - zaposlenika / Number of member- employees	
	Aps. broj / Absolute number	%	Aps. broj / Absolute number	%	Aps. broj / Absolute number	%	Aps. broj / Absolute number	%
Poljoprivreda i šumarstvo / Agriculture and forestry	531	40,78	8061	37,56	1240	45,20	170	41,46
Ribarstvo / Fishing	42	3,23	645	3,00	157	5,72	32	7,81
Prerađivačka industrija / Manufacturing	221	16,97	3100	14,44	451	16,43	82	20,00
Građevinarstvo / Construction	91	6,99	1365	6,36	135	4,92	17	4,15
Trgovina / Trade	130	9,99	2281	10,63	344	12,53	59	14,39
Turizam i ugostiteljstvo / Tourism and hospitality	78	5,99	656	3,06	93	3,39	16	3,90
Usluge / Services	199	15,28	5283	24,62	324	11,81	34	8,29
Nepoznato / Unknown	10	0,77	71	0,33	0	0,00	0	0,00
Ukupno / Total	1302	100,00	21 462	100,00	2744	100,00	410	100,00

Izvor: Godišnje izvješće o stanju zadružnog poduzetništva za 2015. godinu, 15–37.

Source: Yearly report on the status of cooperative entrepreneurship for 2015, 15-37 (in Croatian).

Dominacija sektora poljoprivrede i šumarstva s jedne je strane posljedica tradicije zadružnoga organiziranja poljoprivrednika, a s druge smanjenih mogućnosti zapošljavanja u ostalim sektorima djelatnosti u tranzicijskom razdoblju (deindustrijalizacija, recesija). Tomu pridonosi i raspoloživi (a znatnim dijelom nekorišten) zemljišni fond kao i povećane mogućnosti razvoja komercijalne poljoprivrede, posebno specijaliziranih i dohodovnijih grana (opskrba rastućega turizma, a u novije vrijeme i izvoz na prošireno tržište EU-a). To potvrđuje i podatak da je najveći broj novoosnovanih zadruga registriran upravo u sektoru poljoprivrede i šumarstva.³¹ U tom je sektoru registriran i daleko najveći broj braniteljskih socijalno-radnih zadruga (59 %), zatim u ugostiteljstvu i turizmu (13 %), a znatno manje

The domination of the agricultural and forestry sector is, on one hand, a consequence of traditional cooperative organisation of agricultural workers, and on the other hand, of the reduced possibility for employment in other sectors of activity in the transition period (de-industrialisation, recession). This is contributed to by the available (but in large part un-used) land, as well as the increased possibilities of development of commercial agriculture, especially specialised and higher-income branches (supply of the growing tourism sector, and, also in recent times, export to the wider EU market). This is confirmed by the data that the greatest number of newly-founded cooperatives was registered in the agricultural and forestry sector.³¹ The vast majority of veteran social-work cooperatives are also registered in this sector (59%), followed by hospitality and tourism (13%), and significantly less

31 Tako je u sektoru poljoprivrede i šumarstva 2015. godine osnovana 21 zadruga, što čini gotovo polovicu od ukupnoga broja osnovanih zadruga u toj godini (Godišnje izvješće o stanju zadružnog poduzetništva za 2015. godinu, 5).

31 Thus, in the agriculture and forestry sector, 21 cooperatives, which make up nearly half of the total number of founded cooperatives in the year, were founded in 2015 (Yearly report on the status of cooperative entrepreneurship for 2015, 5).

Tab. 5. Broj zadruga i zadrugara po gospodarskim sektorima Zagrebačke regije 2015. godine.
Tab. 5 The number of cooperatives and cooperative members by economic sector in the Zagreb Region, 2015

Zadružni sektori / Cooperative sectors	Grad Zagreb / City of Zagreb		Zagrebačka županija / Zagreb County		Krapinsko-zagorska županija / Krapina- Zagorje County		Zagrebačka regija / Zagreb Region	
	Broj za- druga / Number of coop- eratives	Broj za- drugara / Number of mem- bers	Broj za- druga / Number of coop- eratives	Broj za- drugara / Number of mem- bers	Broj za- druga / Number of coop- eratives	Broj za- drugara / Number of mem- bers	Broj za- druga / Number of coop- eratives	Broj za- drugara / Number of mem- bers
Poljoprivreda i šumarstvo / Agriculture and forestry	20	183	17	288	12	202	49	673
Ribarstvo / Fishing	2	14	0	0	0	0	2	14
Prerađivačka industrija / Manufacturing	22	172	10	93	4	74	36	339
Građevinarstvo / Construction	23	235	4	56	3	421	30	712
Trgovina / Trade	15	245	6	87	2	19	23	351
Turizam i ugostiteljstvo / Tourism and hospitality	3	27	1	7	1	9	5	43
Usluge / Services	30	2003	6	69	0	0	36	2072
Nepoznato / Unknown	2	14	0	0	0	0	2	14
Ukupno / Total	117	2893	44	600	22	725	183	4218

Izvor: Godišnje izvješće o stanju zadružnog poduzetništva za 2015. godinu, 20.
Source: Yearly report on the status of cooperative entrepreneurship for 2015, 20 (in Croatian).

u uslugama (7 %), ribarstvu (4 %), prerađivačkoj industriji i građevinarstvu (3 %) i trgovini (2 %), dok 9 % otpada na ostale.³²

Iznimno veliki broj zadrugara u novoosnovanim zadrugama Grada Zagreba nalaže potrebu bližega uvida u sektorsku strukturu zadrugarstva Zagrebačke regije (tab. 5).

Sukladno izloženom, u Gradu Zagrebu koncentrirano je 64,9 % zadružnih organizacija i 68,6 % ukupnoga broja zadrugara Zagrebačke regije. Najveći broj zadruga registriran je za obavljanje djelatnosti u sektoru usluge (25,6 %), koji okuplja 69,2 % ukupnoga broja zadrugara Grada. Brojčana dominacija zadruga u tom sektoru logična je posljedica činjenice što je u kategoriju usluge okupljen velik broj raznorodnih djelatno-

in services (7%), fishing (4%), manufacturing and construction (3%), and trade (2%); 9% fall into the category of other.³²

With regard to the exceptionally large number of members in newly-founded cooperatives in the City of Zagreb, there is a need to look closer at the sectoral structure of cooperatives in the Zagreb Region (Tab. 5).

In accordance with the above data, 64.9% of cooperative organisations and 68.6% of the total number of cooperative members in the Zagreb Region are concentrated in the City of Zagreb. The largest number of cooperatives are registered for activities in the service sector (25.6%), which encompasses 69.2% of the total number of cooperative members in the City. The numerical domination of cooperatives in that sector is the logical consequence of the fact that, in the service

Razvoj i suvremena
obilježja poljopri-
vrednoga zadrug-
arstva na prostoru
Hrvatske

Development and
Contemporary
Characteristics of
Agricultural Coop-
eratives in the Area
of Croatia

32 Ministarstvo branitelja RH, Braniteljska socijalno-radna zadruga i vođenje evidencije, https://branitelji.gov.hr/UserDocsImages//Prezentacije//MinBranitelja_BSRzadruga_30_01_2015.pdf

32 The Ministry of Veterans of the Republic of Croatia, Veteran social-work cooperative and record keeping, https://branitelji.gov.hr/UserDocsImages//Prezentacije//MinBranitelja_BSRzadruga_30_01_2015.pdf (in Croatian)

sti³³ namijenjenih razmjerno razvijenom tržištu gradske aglomeracije Zagreba, odnosno njegove uže (Zagrebačka regija) i šire okolice (Središnja Hrvatska). S druge pak strane, tako heterogene djelatnosti u uvjetima nedovoljne zakonske preciznosti ostavljaju mogućnost za „sivu” poslovnu zonu. U svakom slučaju, iskazni golemi porast broja zadrugara u novoosnovanim zadrugama Grada Zagreba, registriranima u 2015. godini (8 zadruga s 1603 zadrugara) zahtijeva odgovarajuće tumačenje.

Zadruge iz najrazvijenijega zadružnog sektora, poljoprivrede i šumarstva,³⁴ obilježava izrazito neravnomjeran prostorni razmještaj (tab. 6).

Čak oko dvije trećine (63,8 %) ukupnoga broja poljoprivrednih zadruga Hrvatske djeluje u kontinentalnom dijelu države. Takva njegova prevaga logična je posljedica raspoloživih zemljišnih resursa (kako po površini tako i bonitetu tla) koji ovu makroregiju predodređuju za funkcionalnu usmjerenost na djelatnosti primarnoga sektora, prije svega poljoprivredu.

Među regijama na drugom stupnju po broju i udjelu poljoprivrednih zadruga prednjači Istočna Hrvatska, u kojoj djeluje oko trećine (32,8 %) ukupnoga broja poljoprivrednih zadruga u državi. Najveći broj i udio poljoprivrednih zadruga u toj regiji ishod je više čimbenika; od ukupno najpovoljnijih komparativnih (agropedoloških) prednosti za tu gospodarsku granu u državi, preko tradicionalno istaknutoga značenja poljoprivrede u gospodarskoj strukturi do aktualnoga zaostajanja u regionalnom razvoju Hrvatske koje se posljedično očituje u izrazitoj demografskoj destabilizaciji. O tome kumulativno svjedoči i podatak da svih pet županija te regije u recentnom razdoblju, 2001. – 2011., obilježava trend demografskoga izumiranja (Matišić i Pejnović, 2015, 129). U takvim okolnostima pove-

category, a large number of different activities are gathered,³³ directed at the relatively developed market of the city agglomeration of Zagreb, i.e. its narrow (Zagreb Region) and wide surroundings (Central Croatia). Conversely, this heterogeneous activity under conditions of insufficient legislative precision leaves the possibility for a “grey” business zone. In every case, the enormous growth shown in the number of members in newly-founded cooperatives in the City of Zagreb, registered in 2015 (eight cooperatives with 1603 members), shows a need for corresponding answers.

Cooperatives from the most developed cooperative sector, agriculture and forestry,³⁴ are characterised by exceptionally imbalanced spatial distribution (Tab. 6).

Around two-thirds (63.8%) of the total number of Croatian agricultural cooperatives operate in the continental part of the country. This is a logical consequence of available land resources (such as surface area, and quality of soil), which predispose this macroregion to a functional orientation toward primary sector activities, above all agriculture.

Among regions on the second level Eastern Croatia leads in number and share of agricultural cooperatives; around a third (32.8%) of the total number of agricultural cooperatives in the state operate there. The largest number and share of agricultural cooperatives in this region is a result of multiple factors; from the most favourable comparative (agropedological) advantages for this economic branch in the state, to the traditionally emphasised significance of agriculture in the economic structure, as well as the current stagnation in Croatian regional development which consequentially manifests in exceptional demographic destabilisation. In support of all this, we have the data that all five counties of the region were, in the recent period (2001–2011), characterised by a trend of demographic extinction (Matišić and Pejnović, 2015, 129). In such circumstances, an

33 U kategoriju *usluge* okupljene su sljedeće djelatnosti: administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti, djelatnosti zdravstvene zaštite i socijalne skrbi, financijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja, informacije i komunikacije, javna uprava i obrana; obvezno socijalno osiguranje, obrazovanje, poslovanje nekretninama, prijevoz i skladištenje, rudarstvo i vađenje, stručne, znanstvene i tehničke djelatnosti, umjetnost, zabava i rekreacija i ostale uslužne djelatnosti (*Godišnje izvješće o stanju zadružnog poduzetništva za 2015. godinu*, 4).

33 The following activities are found in the service category: administrative and additional service activities; social welfare and health protection activities; financial and insurance activities; information and communication; public administration and defence; mandatory social security; education; real estate business; transportation and storage; mining and extraction; professional, scientific and technical activities; art, entertainment and recreation; and other service activities (*Yearly report on the status of cooperative entrepreneurship for 2015, 4*).

34 S obzirom na to da golemu većinu zadruga u sektoru poljoprivrede i šumarstva čine poljoprivredne zadruge, opravdano je da se u kontekstu analize upotrebljava pojednostavljen naziv „poljoprivredne zadruge”.

34 The huge majority of cooperatives in the agricultural and forestry sector are agricultural cooperatives, which justifies the use of the simplified term of “agricultural cooperative” in the context of the analysis.

Tab. 6. Broj zadruga u poljoprivredi i šumarstvu i njihov udio u ukupnom broju zadruga po hrvatskim regijama i županijama 2015. godine.
Tab. 6 The number of cooperatives in agriculture and forestry and their share in the total number of cooperatives by region and county of Croatia, 2015

Prostorna cjelina / Area	Ukupan broj zadruga / Total number of cooperatives	Zadruga u poljoprivredi i šumarstvu / Cooperatives in agriculture and forestry		
		Broj zadruga / Number of cooperatives	Udio (%) / Share (%)	
			U ukupnom broju zadruga / In total number of cooperatives	U broju poljoprivrednih zadruga / In the number of agricultural cooperatives
Republika Hrvatska / Republic of Croatia	1302	531	40,78	100,00
A) Kontinentalna Hrvatska / Continental Croatia	784	339	43,24	63,84
1. Zagrebačka regija / Zagreb region	183	49	26,78	9,22
Grad Zagreb / City of Zagreb	117	20	17,09	3,77
Zagrebačka županija / Zagreb County	44	17	38,64	3,20
Krapinsko-zagorska županija / Krapina-Zagorje County	22	12	54,55	2,26
2. Središnja Hrvatska / Central Croatia	292	116	39,73	21,85
Sisačko-moslavačka županija / Sisak-Moslavina County	49	32	65,31	6,03
Karlovačka županija / Karlovac County	54	28	51,85	5,27
Bjelovarsko-bilogorska županija / Bjelovar-Bilogora County	77	26	33,77	4,90
Varaždinska županija / Varaždin County	29	12	41,38	2,26
Koprivničko-križevačka županija / Koprivnica-Križevci County	69	11	15,94	2,07
Međimurska županija / Međimurje County	14	7	50,00	1,32
3. Istočna Hrvatska / Eastern Croatia	309	174	56,31	32,77
Osječko-baranjska županija / Osijek-Baranja County	128	68	53,13	12,81
Virovitičko-podravska županija / Virovitica-Podravina County	49	28	57,14	5,27
Požeško-slavonska županija / Požega-Slavonia County	13	5	38,46	0,94
Brodsko-posavska županija / Brod-Posavina County	31	22	70,97	4,14
Vukovarsko-srijemska županija / Vukovar-Srijem County	88	51	57,95	9,60
B) Jadranska Hrvatska / Adriatic Croatia	518	192	37,07	36,16
1. Zapadna Hrvatska / Western Croatia	103	35	33,98	6,59
Primorsko-goranska županija / Primorje-Gorski Kotar County	44	17	38,64	3,20
Istarska županija / Istria County	39	9	23,08	1,69
Ličko-senjska županija / Lika-Senj County	20	9	45,00	1,69
2. Južna Hrvatska / Southern Croatia	415	157	37,83	29,57
Splitsko-dalmatinska županija / Split-Dalmatia County	198	58	29,29	10,92
Zadarska županija / Zadar County	88	39	44,32	7,34
Šibensko-kninska županija / Šibenik-Knin County	73	31	42,47	5,84
Dubrovačko-neretvanska županija / Dubrovnik-Neretva County	56	29	51,79	5,46

Izvor: Godišnje izvješće o stanju zadrugnog poduzetništva za 2015. godinu, Zadruga po županijama, 15-37.
Source: Yearly report on the status of cooperative entrepreneurship for 2015, Cooperatives by county, 15-37 (in Croatian).

Razvoj i suvremena obilježja poljoprivrednoga zadrugarstva na prostoru Hrvatske

Development and Contemporary Characteristics of Agricultural Cooperatives in the Area of Croatia

ćana orijentacija na poljoprivredu logičan je izbor, nerijetko i egzistencijalni imperativ za individualne poljoprivrednike, odnosno obiteljska poljoprivredna gospodarstva, a udruživanje u zadruge način osnaživanja proizvodnih organizacija s ciljem povoljnijega tržišnog pozicioniranja.³⁵

Gotovo polovicu (44,7 %) ukupnoga broja zadruga u Istočnoj Hrvatskoj čine braniteljske socijalno-radne zadruge, što je nešto manje od trećine (30,3 %) ukupnoga broja takvih zadruga u Hrvatskoj. Zbog teških općih socijalnih prilika s jedne strane i izrazito povoljne resursne osnove s druge najveći broj takvih zadruga u Slavoniji, Baranji i zapadnom Srijemu registriran je za rad u poljoprivredi, potom u ruralnom turizmu te obrtu.³⁶ Takve zadruge imaju razmjerno veliko značenje kao čimbenik gospodarsko-socijalnoga razvoja uvelike destabiliziranih ruralnih područja pogođenih ratnim razaranja, ali i zdravstveno-terapeutske učinke za bivše branitelje, njihove zadrugare i zaposlenike. Samo u Istočnoj Hrvatskoj u njih je ukupno uključeno više od 4 tisuće zadrugara,³⁷ što jasno svjedoči o njihovom značenju za razvoj i stabilizaciju naseljenosti u ovom dijelu Hrvatske.

Poslije Osječko-baranjske i Splitsko-dalmatinske županije brojem poljoprivrednih zadruga u hrvatskom zadrugarstvu općenito, a posebno u njegovu poljoprivrednom sektoru, prednjači Vukovarsko-srijemska županija zbog velika udjela upravo braniteljskih socijalno-radnih zadruga. Zahvaljujući, ukupno uzevši, najpovoljnijim uvjetima za poljoprivrednu proizvodnju u Hrvatskoj, čak tri poljoprivredne zadruge iz ove županije nalaze se među 10 najuspješnijih zadruga prema ukupno ostvare-

increased orientation toward agriculture is the logical choice, and often an existential imperative for individual agricultural workers, i.e. family agricultural holdings, and membership in cooperatives is a way of strengthening production organisations with the goal of better market positioning.³⁵

Nearly half (44.7%) of the total number of cooperatives in Eastern Croatia are veteran social-work cooperatives, which is a little under a third (30.3%) of the total number of such cooperatives in Croatia. Due to difficult general social conditions on one side, and especially desirable resource basis on the other, the greatest number of such cooperatives in Slavonia, Baranja, and Western Srijem are registered for agricultural work, followed by rural tourism, and small business.³⁶ Such cooperatives have a relatively large significance as a factor of greater socio-economic development in these destabilised, war-damaged rural areas, and also have health and therapeutic effects for veterans, their cooperative members and employees. There are over 4000 cooperative members (in these cooperatives) in Eastern Croatia alone,³⁷ which clearly testifies to their meaning for development and stabilisation of settlement patterns in this part of Croatia.

The large share of veteran social-work cooperatives in the Croatian cooperative system in general, especially in the agricultural sector, explains that on the county level, after Osijek-Baranja and Split-Dalmatia Counties, Vukovar-Srijem has the highest number of agricultural cooperatives. Due to, in total, the most desirable conditions for agricultural production in Croatia, three agricultural cooperatives from this county number themselves among the ten most successful cooperatives according to total income of Croatian co-

35 Razvoj poljoprivrede nužan je, ali ne i jedini preduvjet za revitalizaciju, kako Istočne Hrvatske tako i ruralnih područja države u cjelini. Ta razvojno problemska područja nužno je ekonomski diversificirati, unoseći u njih pogone i/ili djelatnosti komplementarne sada zapuštenoj poljoprivredi (Stipetić, 2005a, 76).

35 Agricultural development is necessary, but it is not the only precondition for revitalisation; neither for Eastern Croatia, nor for the rural areas in the country as a whole. For this developmentally problematic area, economic diversification is needed, carrying with it production facilities and/or activities complementary to the currently neglected agriculture (Stipetić, 2005a, 76).

36 Zadrugne organizacije koje se bave poljoprivredom pretežno su orijentirane na stočarstvo (pčelarstvo), ratarstvo i voćarstvo, ali i uzgoj lješnjaka, oraha te proizvodnju suhomesnatih proizvoda, zatim uzgoj ljekovitoga i začinskoga bilja, uzgoj jelena lopatara i druge divljači te proizvodnju pekarskih i konditorskih proizvoda. Među selektivnim vrstama ruralnoga turizma dominiraju seoski, sportsko-ribolovni i lovni turizam, a od obrta prerada i obrada drva (Agroklub, <http://www.agroklub.com/stocarstvo/braniteljske-zadruge-najaktivnije-u-poljoprivredi/11533/>).

36 Cooperative organisations which perform agriculture are heavily oriented on animal husbandry (bee keeping), fruit and vegetable cultivation, and also the production of hazelnuts, walnuts, and the production of cured meats, followed by medicinal plants and spices, deer and other wild beasts, and the production of baked and confectionary goods. Among the selective types of rural tourism, village, sport fishing, and hunting are dominant, as well as woodworking (Agroklub, <http://www.agroklub.com/stocarstvo/braniteljske-zadruge-najaktivnije-u-poljoprivredi/11533/>).

37 Agroklub, <http://www.agroklub.com/stocarstvo/braniteljske-zadruge-najaktivnije-u-poljoprivredi/11533/>

37 Agroklub, <http://www.agroklub.com/stocarstvo/braniteljske-zadruge-najaktivnije-u-poljoprivredi/11533/>

nim prihodima hrvatskih zadruga u 2014. godini.³⁸ Posebnost braniteljskih zadruga, kao organizacija čija je primarna zadaća zdravstveno-terapeutski učinak, opravdava njihov pravni status kao zasebne vrste zadruga.³⁹ Na taj bi se način između ostaloga stvorile i pretpostavke za viši stupanj usklađenosti budućega *Zakona o zadrugama* s međunarodnim zadrugnim načelima.

Zaključak

Izloženi pregled razvoja i suvremenih značajka hrvatskoga zadrugarstva umnogome je potvrdio hipoteze iz uvodnoga dijela rada.

Prvo, zadrugarstvo ima dugu tradiciju postojanja na području Hrvatske. Prva moderna zadruga utemeljena je 1864., svega dvadeset godina nakon osnutka prve europske zadruge. Hrvatsko zadrugarstvo razvijalo se prostorno diferencirano, ovisno o političko-teritorijalnoj pripadnosti pojedinih dijelova današnjega državnog teritorija i vremenski diskontinuirano. Pulsiranje njegova razvoja može se pratiti tijekom različitih etapa povijesno-geografskoga razvoja, pri čemu su se izmjenjivala razdoblja više ili manje progresivnoga i regresivnoga razvoja.

Drugo, provedena analiza pokazuje da su smjer i intenzitet razvoja zadrugarstva u velikoj mjeri povezani sa stupnjem uvažavanja međunarodnih zadrugnih načela. Kao razdoblja dinamičnijega razvoja moguće je stoga izdvojiti austrijsko razdoblje (1864. – 1918.), razdoblje između dvaju svjetskih ratova (1918. – 1941.), razdoblje „socijalističke kooperacije” (1957. – 1962.) te razdoblje „dogovorne ekonomije” (1976. – 1990.). Najveću krizu hrvatsko zadrugarstvo pak bilježi u razdoblju državnoga socijalizma poslije Drugoga svjetskog rata (1945. – 1953.), u kojem ono nije imalo ništa zajedničkoga s izvornim načelima i standardima zadrugarstva. Regresivni trend ga je zahvatio i u razdoblju jačanja društvenoga sektora u poljoprivredi (1962. – 1976.) te posebno u najvećem dijelu tranzicijskoga razdoblja (1991. – 2013.).

operatives in 2014.³⁸ With regard to the specificity of veteran cooperatives, as organisations whose primary task is to have a healing and therapeutic effect, their legal regulation as a special type of cooperative can be justified.³⁹ In this way, among other things, a precondition for a higher level of harmonisation of the future *Law on cooperatives* with international cooperative principles, could be met.

Conclusion

The given overview of development and contemporary characteristics of Croatian cooperatives has largely confirmed the hypotheses from the introduction.

First, the cooperative system has a long tradition in Croatia. The first modern cooperative was founded in 1864, only 20 years after the first European cooperative had been founded. Croatian cooperative system developed in a spatially differentiated way, dependent on political-territorial affiliation of individual parts of the state territory of the time, as well as in a temporally discontinued way. Fluctuations in its development can be followed during different periods of historical-geographic development, with interchanging periods of more or less progressive or regressive development.

Second, the analysis undertaken shows that the direction and intensity of cooperative development are, to a large extent, linked to the level of adherence to international cooperative principles. Connected with this, as periods of dynamic development, we can select the Austrian period (1864-1918), the inter-war period (1918-1941), the period of “socialist cooperation” (1957-1962), and the period of “agreement economy” (1976-1990). The Croatian cooperative system documented its greatest crisis in the period of state socialism following the Second World War (1945-1953), in which it had nothing in common with primary principles and standards of good cooperatives. Additionally, it was also characterised by a regressive trend in the period of strengthening of the social sector in agriculture (1962-1976), and, especially, during the greater part of the transition period (1991-2013).

³⁸ *Godišnje izvješće o stanju zadrugnog poduzetništva za 2015. godinu*, 38.
³⁸ *Yearly report on the status of cooperative entrepreneurship for 2015*, 38 (in Croatian).

³⁹ B. Volić, Hrvatski poljoprivredni zadrugni savez, intervju, 21. 7. 2016.

³⁹ B. Volić, Croatian Agricultural Cooperative Alliance, interview, 21/07/2016.

Treće, suvremeno hrvatsko zadrugarstvo bilježi skroman oporavak, o čemu svjedoči kontinuirani uzlazni trend broja zadruga, zadrugara i zaposlenika u zadrugama nakon 2012. godine. No mali i stagnantan prosječni broj članova po zadruci (16,5) i, posebno, odnedavni trend opadanja prihoda indiciraju probleme u njegovoj revitalizaciji. Tomu odgovara i skroman udio zadrugarstva u zaposlenosti (0,17 % u ukupnom broju zaposlenih) i BDP-u (oko 0,5 % hrvatskoga BDP-a). Temeljni je uzrok aktualnih razvojnih problema i posljedično zanemariva prostornoga utjecaja hrvatskoga zadrugarstva postojeća zakonska regulativa, odnosno nedosljedna primjena međunarodnih zadružnih načela i neusklađenost zakona relevantnih za funkcioniranje zadružnog sektora.

Četvrto, najrazvijeniji sektor hrvatskoga zadrugarstva čine zadruge iz poljoprivrede i šumarstva (40,8 % svih zadruga, 41,6 % zaposlenih i 52,4 % ukupnih zadružnih prihoda). Pretežna većina takvih zadruga nalazi se u kontinentalnom dijelu države, posebno u Istočnoj Hrvatskoj, na koju otpada oko trećina svih poljoprivrednih zadruga u državi. Gotovo polovicu od ukupnoga broja poljoprivrednih zadruga čine braniteljske socijalno-radne zadruge, od čega ih je trećina registrirana u Istočnoj Hrvatskoj, gdje je u takve zadruge okupljeno više od 4 tisuće zadrugara.

Rezultati istraživanja upućuju na potrebu temeljite revizije hrvatskoga zadrugarstva kako bi se moglo odgovoriti na postojeće, duboke, probleme gospodarskoga, socijalnoga i demografskoga razvoja ruralnih područja države. Za ostvarenje takva cilja nužno je poduzeti tri razvojne mjere: prvo, stvoriti odgovarajući zakonodavni okvir (prije svega, usklađenost različitih zakona relevantnih za zadružno poduzetništvo), drugo, osmisliti poticajnu poreznu politiku (da poslovno udruživanje u zadružne organizacije postane privlačno što širem krugu aktivnoga stanovništva) i treće, oblikovati strategiju razvoja zadrugarstva u skladu s ponajboljim primjerima pozitivne prakse u razvijenijim državama Europske unije. To su ujedno i pretpostavke za nužno veći doprinos zadrugarstva u cjelini, uključujući i njegov poljoprivredni sektor, održivom razvoju i višem stupnju regionalne koheziji Hrvatske.

Third, contemporary Croatian cooperatives are characterised by a humble recovery, to which the continued trend of increase in the number of cooperatives, and cooperative members and employees after 2012 bears witness. However, the small and stagnant average number of members per cooperative (16.5), and especially, the recent trend in falling income indicates a problem in their revitalisation. This is in keeping with the humble share of cooperatives in employment (0.17% of the total number of employed persons) and GDP (around 0.5% of Croatia's GDP). The basic cause of the current development problems and the consequently negligible spatial influence of Croatian cooperatives is present in legal regulations, i.e. insufficient application of international cooperative principles and a lack of harmony in laws relevant for the proper functioning of the cooperative sector.

Fourth, the most-developed sector of Croatian cooperatives is made up of agricultural and forestry cooperatives (40.8% of all cooperatives, 41.6% of employees, and 52.4% of total cooperative income). The great majority of such cooperatives is found in the continental part of the state, especially in Eastern Croatia, which has about a third of all of the agricultural cooperatives in the state. Nearly half of the total number of agricultural cooperatives are veteran social-work cooperatives, of which a third are registered in Eastern Croatia – where such cooperatives have gathered more than 4000 members.

The results of the research indicate the need for a fundamental revision of the Croatian cooperative system in order to address the existing, deep problems of economic, social, and demographic development in the country's rural areas. In order to achieve this goal, three developmental measures should be undertaken: first, the creation of a corresponding legal framework (above all, harmonisation of the different laws relevant to cooperative entrepreneurship); second, create an encouraging tax regime (to make cooperative membership attractive to the widest share of the active population); and the third and final measure, bring the development strategy for cooperatives into harmony with the best examples of positive practices of more-developed states of the European Union. These are, at the same time, also assumptions for the needed greater contribution of the cooperative system as a whole, including its agricultural sector, to the sustainable development, and a higher level of regional cohesion of Croatia.

Zahvaljujemo intervjuiranim rukovoditeljima: bivšega Hrvatskog saveza zadruga – Željku Matagi, Hrvatskoga poljoprivrednog zadružnog saveza – Boži Voliću, Hrvatskog centra za zadružno poduzetništvo – Ildi Stanojević te Poljoprivredne zadruge „Napredak” iz Županje – Marku Bačiću, na iskazanoj susretljivosti i suradnji pri provođenju istraživanja.

Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom 4513 (*Primjena metode scenarija u planiranju i razvoju ruralnih područja Hrvatske*, CRORURIS). Dio istraživanja proveden je i u sklopu hrvatsko-francuskoga znanstveno-istraživačkog projekta *Zadugarstvo i regionalni razvoj: komparativna analiza Francuske i Hrvatske* (program COGITO).

We would like to thank the following interviewed directors: of the former Croatian Alliance of Cooperatives - Željko Mataga; of the Croatian Agricultural Cooperative Alliance - Božo Volić; of the Croatian Centre for Cooperative Entrepreneurship - Ilda Stanojević; and of the Agricultural Cooperative “Napredak” from Županja – Marko Bačić, for their help and cooperation during this research!

This research has been co-financed by the Croatian Science Foundation, via project 4513 (Croatian Rural Areas: scenario-based approach to discuss planning and development, CRORURIS). Part of the research was undertaken also via the Croatian-French scientific research project, Cooperatives and Regional Development: a comparative analysis of France and Croatia (programme COGITO).

Razvoj i suvremena obilježja poljoprivrednoga zadugarstva na prostoru Hrvatske

Development and Contemporary Characteristics of Agricultural Cooperatives in the Area of Croatia

**Zahvala
Acknowledgement**

**Literatura
Literature**

- Agrokлуб*, 2013, <http://www.agrokлуб.com/stocarstvo/braniteljske-zadruge-najaktivnije-u-poljoprivredi/11533/> (15. 10. 2016.)
- Babić, Z., Račić, D., 2011: Zadugarstvo u Hrvatskoj: trendovi, pokazatelji i perspektiva u europskom kontekstu, *Sociologija i prostor* 49 (3), 287–311.
- Bičanić, R., 1937: Agrarna kriza u Hrvatskoj 1873-1895. i njen utjecaj na ekonomsku i socijalnu strukturu Hrvatske, *Ekonomist* 3 (I dio), 97–108, 5 (II dio), 199–207.
- Chloupkova, J., Haase Svendsen, G. L., Tinggaard Svendsen, G., 2003: Building and destroying social capital: The case of cooperative movements in Denmark and Poland, *Agriculture and Human Values* 20 (3), 241–252.
- Defilippis, J., 2005: Razvoj obiteljskih gospodarstava Hrvatske i zadugarstvo, *Sociologija i prostor* 43 (1/167), 43–59.
- Godišnje izvješće o stanju zadružnog poduzetništva za 2015. godinu, Hrvatski centar za zadružno poduzetništvo, siječanj 2016; Hrvatski poljoprivredni zadružni savez, svibanj 2016.
- Hagedorn, K., 2014: Post-socialist Farmers' Cooperatives in Central and Eastern Europe, *Annals of Public and Cooperative Economics* 85 (4), 555–577.
- Hrvatska gospodarska komora*, http://www.hgk.hr/djelatnost/gosp_poljoprivredaprehrana/vanjskotrgovinska-razmjena-poljoprivrednih-i-prehrambenih-proizvoda (16. 10. 2016.)
- Juliá Igual, J. F., Meliá Martí, E., 2008: Social Economy and the Cooperative Movement in Europe: Contributions to a New Vision of Agriculture and Rural Development in the Europe of the 27, *CIRIEC-España, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa* 62, 147–172.
- Lukić, A., 2012: *Mozaik izvan grada, Tipologija ruralnih i urbaniziranih naselja Hrvatske*, Meridijani, Samobor.
- Mataga, Ž., 2005: Poljoprivredno zadugarstvo u Hrvatskoj: razvoj i temeljni problemi, *Sociologija i prostor* 43 (1/167), 17–42.
- Mataga, Ž., Papeš, D., Petak, A., 2005: Poljoprivredne zadruge u zemljama Europske unije, *Sociologija i prostor* 43 (1/167), 215–277.
- Mataga, Ž., 2006: Poljoprivredno zadugarstvo u Hrvatskoj i Europi, u: *Poljoprivredni zadružni priručnik*, Biblioteka „Zadružni poljoprivredni savjetnik”, Hrvatski poljoprivredni zadružni savez, Zagreb, 26–47.
- Mataga, Ž., 2009: *Etičke vrijednosti i gospodarski značaj zadugarstva*, Hrvatsko zadugarstvo na povijesnim razmeđima, Vlastita naklada, Zagreb.
- Mataga, Ž., 2014. (ur.): *150 godina poljoprivrednog zadugarstva Hrvatske*, Hrvatski poljoprivredni zadružni savez, Zagreb.
- Matišić, M., Pejnović, D., 2015: Uzroci i posljedice zaostajanja Istočne Hrvatske u regionalnom razvoju Hrvatske, *Hrvatski geografski glasnik* 77 (2), 101–140.
- Ministarstvo branitelja RH, *Braniteljska socijalno-radna zadruga i vođenje evidencije*, https://branitelji.gov.hr/UserDocsImages/Prezentacije/MinBranitelj_BSRzadruga_30_01_2015.pdf (15. 10. 2016.)
- Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije, n. d., <https://razvoj.gov.hr/o-ministarstvu/regionalni-razvoj/index-razvijenosti/112> (15. 10. 2016.)
- Nedanov, A., Franić, R., Gugić, J., 2012: Analiza zadružnog zakonodavstva Republike Hrvatske, u: *Zbornik radova 47. hrvatskog i 7. međunarodnog Simpozija agronoma u Opatiji*, Sveučilište u Zagrebu, Agronomski fakultet, Zagreb, 212–216.
- Osnovni zakon o zadrugama, *Službeni list FNRJ*, god. 2, br. 59/1946, 677–682.
- Pavličević, D., 1984: O problemu krajiških kućnih zadruga – historiografsko-kritički osvrt, u: *Vojna krajina: povijesni pregled*

- *historiografija – rasprave* (ur. Pavličević, D.), SN Liber i Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 142–160.
- Pešorda, L., Gregov, Z., 2015: Options to boost the development and sustainability of the Croatian economy by joining in agricultural cooperatives, in: *Challenges of Europe: Growth, competitiveness and inequality. Eleventh international conference Challenges of Europe. Proceedings* (eds. Pavić, I., Muštra, V.), Faculty of Economics, University of Split, Split, 153–169.
- Petak, A., Puljiz, V., Štambuk, M., 2002: Časopis Sociologija sela, razvoj sela i poljoprivrede, razvoj ruralne sociologije, *Sociologija sela* 40 (3-4/157-158), 227–251.
- Pregled razvoja poljoprivrede*, 16-1, Statistički ljetopis, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2015.
- Stipetić, V., 2005a: Transformacija poljoprivrednih gospodarstava i kreditiranje ruralnih sredina, *Sociologija i prostor* 43 (1/167), 61–81.
- Stipetić, V., 2005b: Razvitak poljoprivredne proizvodnje u Hrvatskoj: tendencije, stanje i osnovni problemi, u: *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci: časopis za ekonomsku teoriju i praksu* 23 (1), Rijeka, 25–50.
- Šute, I., 2010: *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935–1941.*, Srednja Europa, Zagreb.
- Toskić, A., Njegač, D., 2015: Urbani sustav kao osnova upravno-teritorijalne podjele Hrvatske, u: *Nova upravno-teritorijalna organizacija Hrvatske* (ur. Barbić, J.), HAZU, Zagreb, 47–64.
- Tratnik, M., Stracenski, M., Radinović, S., 2005: Zadrugarstvo: čimbenik stabilnosti, kompetitivnosti, i konkurentnosti malenih poljoprivrednih gospodarstava, *Sociologija i prostor* 43 (1/167), 195–213.
- Tratnik, M., Nenadov, A., Stracenski Kalauz, M., Radinović, S., 2011: Hrvatski zadrudni pokret – Pozadina i poveznice s europskim zadrudnim pokretom, u: *Zbornik radova 46. hrvatskog i 6. međunarodnog Simpozija agronoma u Opatiji* (ur. Pospišil, M.), Sveučilište u Zagrebu, Agronomski fakultet, Zagreb, 337–340.
- Uredba o imovinskim odnosima i reorganizaciji seljačkih radnih zadruga, *Službeni list FNRJ* 14/1953, 20/1954, http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2012_04/t04_0242.htm (15. 10. 2016.)
- Utješenović Ostrožinski, O., Marx, K., Roksandić, D., 1988: *Kućne zadruge – Vojna krajina*, Školska knjiga, Stvarnost, Zagreb.
- Vučković, M., Gajić, V., Usepjanov, A., i dr. (red.), 1956/1957: *Zadrudni leksikon FNRJ/The Yugoslav Cooperative Encyclopedia*, knjiga 1 i knjiga 2, Grafički zavod Hrvatske, Zadrudna štampa, Zagreb.
- Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, *Službeni list DFJ* 64/28. VIII. 1945.
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zadrugama, *Narodne novine* 12/2002, http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2002_02_12_289.html (1. 10. 2016.)
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zadrugama, *Narodne novine* 125/2013, http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2013_10_125_2679.html (1. 10. 2016.)
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zadrugama, *Narodne novine* 76/2014, http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2014_06_76_1415.html (1. 10. 2016.)
- Zakon o zadrugama, *Narodne novine* 36/1995, http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1995_06_36_723.html (1. 10. 2016.)
- Zakon o zadrugama, *Narodne novine*, 34/2011, http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_03_34_764.html (1. 10. 2016.)

Autori Authors

Dane Pejnović dapejno@geog.pmf.hr
prof. dr. sc. u miru, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek, Marulićev trg 19/II,
10 000 Zagreb, Hrvatska

Petra Radeljak Kaufmann radeljak@geog.pmf.hr
dr. sc., poslijedoktorandica, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek, Marulićev trg 19/II,
10 000 Zagreb, Hrvatska

Aleksandar Lukić alukic@geog.pmf.hr
izv. prof. dr. sc., Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek, Marulićev trg 19/II,
10 000 Zagreb, Hrvatska